

1

16

Diaparo le dikgabiso.

Diaparo tsa basotho ke mekgopa ya dipi ofolo le diruiwa tse byale ka dikgomo le dipudi, diphoofole ke phala, phuti, pela, kome, sekopo, pudubudu, thsoso, dithsipa le nkwe. Eyale mosogele ya tsona ke setse ka hlalositse ka matlakala a ke a rometsago awe a thomilwego go ngodiwa ka di 18.2.47 ka ditabeng tsa go rula le go betla le mediro e nengwe.

2

Ditswaro tsa banna ke mo ba swara makgeswa ba a sogile gabotse, byale ba a tlotsitse letsoku lekgeswa la monna ga se le lesehla, tsatsi le lengwe le le lengwe ge bo esa o swanetse go fela a le phumula ka makhura a hlakantshitse le letsoku. Eyale mo mmeleng e be ba sa apare selo kobo ya bona e be e le letsoku ba tlola lona mele ka moka ba phahlagantshitse le makhura. Eyale makgeswa awe ba bego la a swara ke makgeswa a diphoofole tsena phuti, kome le thsoso. Eyale phuti e swara ke batho ba ba e jago, bawe ba e binago a ba sware ka baka la gore e ka ba ntsha diso.

Lekgeswa le na le dipero tsa diphaphati le metswa e mmedi ya go hunela ka yona. Eyale ge motho a dula fase o swanetse go le hlaramolla a dula godino ga dipero. Eyale ge ba robala la tsola, ge a tsoga wa le sog a le otlolla ke moka a kgone a tswara. Eyale ge lekgeswa le thoma go hlagala le thoma sepotong la tulega lesoba le thula ke setowe sa moreto ke moka wa le lahla o swara le lengwe.

Ge lekgeswa le sena makhura la nela ke pula le a kgokgopana ke moka la go thsipa le gona lena le mafogohlo. Monna wa sepotso se segolo ba bona sekuka e le se segolo, ke gore ke monna yo a laisitsego. Makgeswa a masoboro a na le dipero tse ditelale le gona ba e mesela ya bo rankobo le dithsipa ke moka ba di kanya ba dira diala, byale ba di folela ka marala, ba tula nasoka di erong ba tlerella wa hwetsana di lekeletse le gona go ngatela ga bona ba kasa wa hwetsana mogwete o setse kgakala. Makgeswa a

3 bona ba swara manamane a dikgomo, phuti le pudi. Makgeswa a a bona ba sogwa ka nosi, byale lesotho ka le tee o swanetse goba le makgeswa a mabedi go eleletsa ge le lengwe le kolobisitse ke pula gore a re go fihlagae a sware le lengwe byale lela a le sogwa gore le se ke la kgoropana le bona banna byala ba na le a mabedi. Makgeswa a basemanyana ona a sogwa ke bo papagwe bona. La ba sogela makgeswa a dipela le ditshipa, le dikopo le dipuduludi ana ke makgeswa a thakana e nyana. Le ona ga ba tlotse makhura ke a nasehla.

Byale mosemanyana yo a rotelago lekgeswa o tla bona le kgokgophane le mo swere bopele byale papagwe o swanetse go tseba a sogele a bee a le tlotse makhura fela a sa phahlagana le letsoku. Ge papagwe a sogela e yena o phathakga bopele bya gagwe ka dikgwele mohlomong a kwatana fase ka dikhuru ge a feditse go mo sogela ke moka wa matswesa. Bona ba ngatela byale ka ba bagolo a ba kese byale ka masotho a magolo.

4 Ditswaro tsa basadi, basadi ba tswara mekgopa ya dikgomo le ya dipudi. Byale mekgopa wa kgomo ge ba o dirile ditswaro ba re ntepa, wa pudi ba re ke thetho.

Ntepa ke setse ka hlalositse mosogele ya kgomo byale mong wa mekgopa ge a kgona go sega dintepa ke moka wa di sega ba di sega ka mokgwa o, ba sega senkgengenene, mararong, byale mo o e ya maotong ba dira o mosese, ke moka gana mowe ba ntsha marephu, byale ke mo ka ba seta maala a mangwe ba dira netswa ya go gokella (go hunela) ka yona. Byale mosadi ge ba tla re o kgona go tswara ntepa o kgatla mabotsa, moedi wa marago a gagwe a sala a bonala. Yo a tlemago godimo ga marago ke lesaedi a kgone go swara ka gobane o tla hwetsana thetho e phesogile, ka go rialo a kgahlisi banna. La e swara ka byoeng letlalo la tla ka kgakala, byale ge e ke thetho e ile ya tswa lehlone o tla bona e na le lekota ke yona e e nyakegago kudu kudu.

5

Ewe ereng ge mosadi wa sethakga a reng ge a sepela wa bona eka ke mosela wa nku. Banna la fela ba re e a nanaila naswana e re nasogana a kgangwe ke pelo. E seng mosadi yo a rego ge a sepela wa bona eka o tsere kgane le yo mongwe wa bona ntepa e le lepheso pheso, awa yowe a thakgatse banna, monna wa gagwe le yena ge a monna wa swaba, byale thetho e kgabiswa ka thsolo le letsoku.

Thetho ena ba dira ka mokgopa wa pudi, la re ge ba e sugile ba e otlolla ka malla, la o tlema ka mo le ka mo ke moka la thoma go goga ba tlema ka sehlare, la goga lela ba tlema ka se sengwe, e le gore ga ba o kolobisa ka metsi e be ba no o epela moloreng wa dikgomo ka sakeng o boetse botala, byale ge la dira tsa na tsewe hlogo ya pudi e ya ka lehlaeng, ratsogo le dirope ba di otlolla gore e be tsona di dirago thetho.

6

Byale ge la feditse go soga byale ka ge go tloka go sa kgone batho ka moka, ke moka ge a sa kgone o reta mosila a tla a mo tlokeia. Byale mosila o tla re go fihla mohlomong ara mong wa ona a re sepela o tseya o tlise, ke moka a gome a yo tsea a o fe motloki, byale motloko a thome modiro wa gagwe.

Go tloka ke gore motloki o tshela metsi morifing ke moka a fela a e kga ka seatla a pyela mokgopa ke moka a sega mokgopa ka letlalong, byale a dira maphakganyana, a no dira byale a tswiketsa letloko, o re go dira letloko a ba a le robadisa ka mphaka o no dira byale byale go fihlela a fetsa, byale ka ge motloki yo mongwe le yo mongwe a gona go sega. Byale ge a bona gore modiro wa go tloka o fedile ke moka o thoma go sega (go setla) ge a feditse go sega ke moka moka o re ka kowa fase ga thetho o dira maphakga. Ke moka a goma a roka ka lesika, o thula molgopa ka molala-tshuka, ke leina la tshwana ya go roka mathebo le tsona dithetho le dikgero. Masika ke a dikgomo le diphoofolo tse dikgolo tse byale ka tumuga, tholo, nare, phalafala, thagetsi. Byale masika ana ba ntsha mokolong mo dinameng tsa ka matheko a mokolo ba thoma ka go tlosa dinama

7 byale ka ge tsona di mamaretse marapong ke moka ba le hwetsana ke moka ba le seta gabotse go fihlela le etswa byale ge le tswile ke moka ora yo mongwe wa mo swarella ke moka a gopa dinama tse di mamaretsego lesika gore le sa le sena dinama. Lesika ke le lesehla, fela ka gore ba re go le ntsha ba fela ba le beya ka ntlong e ba go tsago mollo, byale ke moka la fetoga yaba le lehubedu ge ba sa ka ba le beya ka mo ba gotsago mollo, le ka tloga la ja ke tshele.

Tshele ke diboko tse dingwe tsa byoyanyana bya dihlokwanyana, tse disehla tsa go tiba ka bontso. Byale diboko tse ge motho a ka re a beile mokgopa wa gagwe a fela a sa o hlokonele go fela a o lebella mohlantse a re ke a o gopola o tla hwetsana e feditse. E thoma ka byoeng go ja, tsa ja byoya ge di fetsa byona ke moka di ja letlalo. Empa ge e le mokgopa wa kgomo wa e palla, ge e le mokgopa ya diphoofolo a wa e a fetsa, o mongwe ke wa kolobe le thakadu aowa yona e a palla. 8 Byale ge mokgopa ena ba setse ba e sumisa e tletse ditshila aowa ke moka tshele ga e sa ja, ka baka la gore e tletse ditshila, ke mpya fela e ka jago, yona mokgopa o mongwe le o mongwe e a u ja o ka no isita ge o omile, le gona e tla o letela mohlantse pula e nago ke moka e a gopola.

Byale ke moka motloki o tla isa thetho go mong wa yona a fihla a mo fe, byale mong wa thetho o tla dira byala bya go leboga motloki byale ka ge e be la sa rwale tsatsi lewe ka moswana ba tlogo tsoga ba enwa ke moka a roma motho gore sepela o botsa morwa mokete, a re go ja tsa go ja a tle ka mono, fela o nape o mo hlalositse gore a se ke a siya ba lapa labo, o mmotse gore ba dirile mapoto a go leboga letloko. Aowa ke moka ge ba ija ke moka wa ba botsa ke moka la tloga nae, aowa ge a fihla le yena o swanetse go duredisa, ke moka monna le mosadi ba bolelele gore monna yola o fihlile, byale ke moka ba mmotse ba mo supe pitsa e elego ya gagwe gore mapoto se a re go hlapisa diatla ka gobane o ile wa thu a kudu ka go tlokax mokgora wa mosadi

9 wa ka. Iyale mmigiwa o tla re ke lebogile, ke moka le yena o tla bitsa mosadi wa gagwe a mmotsa mantsu a ba mmotsitsego, aowa le yena mosadi o tla leboga. Gana mowe moreti o tla bolella moretiwa gore o se ke wa ntahla, byale dipolelo tsa moretiwa o tla re, aowa gape bogwera be sinywa ke ditlaela. Empa taba e kgolo bogwera bya batho bo sinywa ke batho ba bangwe byo bongwe bo sinywa ke gore monna yo mongwe o a ya a rarela yo mongwe ka mafuri, ke gore a robala le mosadi wa bogwera wa gagwe, byale mohlantse a mo hwetsamago ke moka bogwera bo hwile. Aowa ke moka ba tla hlwa ba enwa ba thabile go se na molato, ge letsatsi le dikela ke moka wa laela, goba le ge e sa le mosegare ge a feditse byala bya gagwe o a laela, sago la moene le taya ke mong wa motse, ge go sa ne le selo ke moka o tla re ena, byale ke moka a ntshe pitsa a mo fe, a re sela ka goba ke re ena, e be ke go emisetsa mona se ke moka a leboga

10 Ge ba nwele ba feditse ga sa laela, o nore ke lebogile, a re ge e le go laela ke laetse botla, go laela gabedi ke go kgopela ke moka a thakgoga a tloga. Byale ditswaro tsa mosadi di fedile dia tswariwa, ntepa ke ya kgomo e tswariwa ka nthago, thetho ya pudi e tswariwa ka pele. Le yonathetho byoya bya yona bo ya ka teng letlalo la tla ka kgakala, ke moka ka kowa letlalong ba tlotsa letsoku, byale tsatsi le lengwe le le lengwe ba fela ba di phumula ka thsolo.

Thsolo ke makhura a kgomo, byale ba tseya makhura a ba a setla ka lehudu gore a momogane, ke moka ba thule gare ga ona ba folele lenti ke moka ba le keletse hlakeng ya ntlo ka ntlong. Byale ge mosadi a di apere ge a sepela o tla no kwa gore ka mo go tla mosadi, o tla kwa a re gabara gabara ke gore go diya ntepa le thetho.

Mosadi o swanetse gore a be le ditswaro tse pedi tse dingwe ke tsa go ya menyanyeng. Byale mokgopa owe lehono re rego ke wa pudi, bogolo-golo pudi e le ba era phuti e be ba tswara

11 mokgopa wa yona. Kgomo e le ba era hlabakalla ke yona ewe ba goa ba dira dintepa ka yona, byale ba re ke kgomo. Byale phoofolo ena e be ba e hwetsana phalaborwa (manaka) byale bare letlalo la yona le byale ka la kgomo.

Dinta byale dinta ke dilonyana tse dinyana tse di sepelago le latho kudu di nyaka go sepela ga letsofi, e le gore le tsona dinta ke tse dintso. Byale dinta tsena ke mehuta e mmedi ke dintanta, le dinta kolobe. Dintanta ke dilwana tse dinyana tse di phelago ka madi a batho mo ba sepela di sepela nabo, malaong di rotala nabo, byale ka ditshitshidi, diboko le dithwakga. Go na le nta e ba rego ke monna wa thabeng, yona ke nta e ntso byale o kwa ba re taii monna yo wa mo thabeng ke marema a gogela, byale ge o dimula wa re ke nta. Ke nta ya hlogong, byale nta yena a etswe e no phela godimo go dikuluga le hlogo, e phela ka madi a hlogo.

12 Byale monna o hwetsana a kwaetse godimo ga dikgwele tsa mosadi wa gagwe a mo pyatla dinta, o tla dikulusa hlogo ya monna wa gagwe a fetla dinta, e a e hwetsanago ke moka wa e pyaya ke menwana e mmedi e megolo. Ge nke mosadi ge a fetla dinta a sa babise monna wa la a kgomela ka gotane gona le basadi ba bangwe ba rego ge ba pyaya dinta ba fetla meriri ka naatla le gona ge ba hwetsane nta e ge a e pyatla dinala tsa gagwe tsa hlaba letlalo la hlogo wa o kwa go baba, byale mosadi wa mohuta owe o wa babisa a kgone go pyatla dinta.

Molao mosadi wa monna yo mongwe a dumella go pyatla monna wa mosadi yo mongwe dinta. Ba ka pyatlana ka sephiring, ge a ka hwetsana mosadi wa gagwe a pyatla monna yo mongwe ke molato. Byale ka monna yo masekgomotho magomane byale mokgalabye yo e o le a sa tsoge a dutsi gae, byale a tsoa e sa le bosego a e ya masemong a e ya go hlogola, byale monna yo mongwe morwa-rrage, a fela a sala a raloka le mosadi wa mokgalabye yowe meraloko e nabe, ka morago ga meraloko

13 ke moka mosadi a mo pyatla dintu, ba no dira byale byale matsatsi ka moka. Byale mokgalabye a sa o kwane le mosadi wa gagwe byale phapano ya bona e sa tsibyi e no tseba fela ke monna le mosadi. Byale ka tsatsi le lengwe mosadi yo mongwe a lona mokgalabye tsele a re mosadi wa gago o tlisa tsa go ja tsa gago mosegare ka baka la gore o re go faga ke moka ka tsena ka ntlong ba dula ka nthse le madome madomane. Aowa mokgalabye a re ke go kwile a no homola, a se ke a tshedisa phefo.

14 Ka tsatsi le lengwe mokgalabye a tsoga a re mosadi ke tsogela nasemong, fela o se ke wa tla le dijo tsa ka, ke tla re go tloga nasemong ke yaga mogwera wa ka o mpitsitse go na le mapoto, ke tla ya ke ija e thee tsa go ja, aowa mosadi a dunela. Awa monna a tloga, a hlagola hlagola thsemong byale pele ga gore batho ba tswe a tloga a hwetsana ba tsotse boswa awa a ja ba mo kgela mapoto a nwa, e be e le mapoto a phufutsa. Monna a re go mogwera wa gagwe, ke sile thoko ya motsoko gae le dikata (lebake) byale ke sa re kgaudi ko tseya awa yola a re o phakise re nyaka go hlwa nago lehono Byale monna a tloga e be e setse e le mosegare, byale o ile ge a re o fihla motseng a kwa lentso la mosadi ka ntlong, monna o ile ge a re o tsena ka sefero a bona ntlo e bulegile byale a tsena hwetsana monna a kwaetse godimo ga dikgwele tsa gagwe, byale ke ba monna mosadi a no tsogosa, yaba mong wa mosadi o tswara monna, mosadi yena a tswa a tshaba, byale sehlotlolo sa phonyokga monna sa tswa sa tshaba a siya thoko ya gagwe, mong wa mosadi a tsea thoko a e boloka Monna a re go fihla gae a romela selaka sa go rapela, sebaka sa tsoga se ya ka moswana, byale monna a boela mogwereng wa gagwe a fihla a amotsa ditaba tsena, a re go yena ke ile ge ke fihla gae ka hwetsana ditshwene di susutse bana, monna-mogolo madome

- 15 a kwaetse godimo ga dikgwele tsa gagwe, byaleg e ke fihla ka mo swara mosadi a tswa a tshaba byale monna le yena a phonyokga a tshaba ka topathoko ya gagwe ya motsoko mmalo o lolela dife, a re ke rialo, awa a retse ditseba ke wena monna wa ga Magomane, monna a thoma go laudisa ka mokgwa o a fapanago le mosadi, a re mosadi ga re kwane ka baka la gore bosego ge ke re go yena sokologela ka mono a durele, wa nkhiralla, byale ge ke re ke bolela nae tsatsi le lengwe o kwe a re ke lapile byale ditaba tse di ngakantsha kpathe o fora ke monna yo. Awa ba di lesetsa ba nwa byala go fihlela letsatsi le dikela, a ya gae, ge a fihla gae a hwetsana mosadi wa gagwe byale mosadi a re go mona a tshaba. A ya a bona mokgekolo yo mongwe a re go yena ke lebile byale ke tshaba go ya ka lapeng la ka. Mokgekolo a butsisa gore molato keng, byale
- 16 mosadi a mmotsa gore monna wa ka o nkhwetsane ke na le Madome ka ntlong ke mo pyaya dintu, mokgekolo a re taba e ke molato o mogolo ka gobane ba bangwe ba ile masemong go hlagola byale wena o hlwa gae o lebeletse di o tse di senago modiro, dilo tsewe ke dilo tse re dirago marega ka madula gae, byale le gona ke swanetse go hlakana le mogwera wa ka dikgoneng.

Awa a thakgoga a mo isa, a fihla a lotsa monna gore ke bona mosadi wa gago o re o go lebetse, byale o beufa go tla ka lapeng. Monna a re awa go lokile mokgekolo nka se go botse selo, yena a tshabe selo a dule. Mokgekolo a re o se ke wa mo tiya, a thagoga a tloga.

Monna a ka a boledisa mosadi selo, mosadi a ya a ala legogo monna a ya a robala a sa bolela selo. Erile ge bo esa a kwa motho kokota lebati, a re o mang a re ke nna, monna a tswara makgeswa a gagwe a tswa ka ntlong a dumedisana le motho yowe, byale motho a thoma go bolela ditaba tsa

K34/82

17 burumiwa bya gagwe, byale monna o re go morumiwa o ke o dule ke sa bitsa ba bangwe byale a bitsa ba bangwe gammogo le mokgekolo yola wa go tliša mosadi. Ia kgobakana ka lapeng, byale monna a re ba gesu ga ke le bitsetse selo, ke bona motho yo byale yena o tla le botša se a tletsego sona.

Byale mosadi bolela, mosadi a re ke rumile ke monna wa ga Lagomane Madome o itse ke tle go mo rapella ga monna wa ga Lagomane ke mo lebetse ke moka a homola. Byale monna o re le ka no butsisa gore na orang, ke moka mosadi a napa a bolela, a re, o re o mo hwetsane ka ntlong ya gagwe a robetse godimo ga dikgwele tša mosadi wa gagwe. Ba re awa byale re ya go kwa, byale mosadi o ke o re botse gore ditaba tše ke nnete, mosadi a re ee ke thereso.

18 Byale ba re monna e ke o re botse monna a re bakgalaka, nna yo mongwe le yo mongwe wa ntseba gore ge bo esa ke tšwara kgogo molomo ka ya masemong go hlagola, byale mabana e be ke bitsitswe ke mogwera wa ka awa ka fihla ka ja dijo nthse, e le gore pele ke ke thomile ka ya masemong go hlagola le yena mosadi ka motsa gore ge a etla masemong a se ke a tla le tša go ja tša ka ke bitsitswe ke mogwera wa ka, ke direla gore mohlomong le yena ge a rata o tla tla a hwetsana. Byale ka re go ja tša go ja yaba ke lebetse thoko ya ka le lebake gae, ka tloga ka re ke tlišo tšea tšona ke ge ke tlišo hwetsana dihlola tše, byale batšhaba monna a siya thoko ya gagwe ya motsoko.

Byale ke a kgola gore lena ka moka ba mo motseng le a tšela gore mosadi yo re no fapana fapana empa ga le tšebe gore molato ken, byale lehono ka gobane sa bohloko se phatlegile ke tla le botša. A be re fapana ka ditaba tša ka ntlong, ke re go mosadi eba mosadi byale mosadi a gana ke moka wa nkhumalla, byale ke sa tšebe gore molato keng, ka lebaka le lengwe o kwe a re o lapšla. Byale lehono ke bone gabotse gore kganthe o be a dira ke yena monna yo, a retse ditaba di ka bona ke lena bakgalaka. Bona ba re awa senwa-bonopi sa bokgalaka o

19 se mpone mpokoboko pele ga leho go eta mong wa lona, wena fetola sebaka se ge e le diphoso tsa lona re di kwile. Awa mogalabye wa batho a gopola seena se la rego gae ga go na lebelo wa kitima kudu o tla khupya wa wa, a re go sebaka sepela o mmotse taba e ga ke rate a se ke a tsoga a boeletsa ta tla tloga ba re batho ba ja dilo tsa batho, o mmotse a gomele mosadi wa ka, ge a ka tsoga a boeletsa o swanetse go feta nae. Awa ditaba tsa fela ka ona mokgwa owe.

Ditaba tsena ke ditaba tsa dinta tsa hlogo. Dinta tsanatse tsa hlogong ge mosadi a sa hlokemele go fela a pyatla ngwana wa gagwe o bona hlogo e setse e le e tshweu ka matlae a dinta, byale ka bana ba lagabolle, o be o no bona di sepela godimo ga hlogo dinta tse dikgolo, matlae ona a sa bolelwe. Matlae ke mae a dinta, byale ke a masweu byale ge a gola a etlobola gwa sala e ntanyana e tshehla byale ena le maoto ka gobane nta e na le maoto a mane a nanyana byale ge e napa e gola e gona e setlobola byale ke moka ebae ntso.

Dinta tsa dikobong le ditawarong ke dinta tse ditshehla. Byale tsa makgesweng banna ba pyatla ka nosi ba tshabisa gore basadi ba ka bona masepa, ka gotane ge monna a sa hlokomele gore ge a ile nageng a se ke a sesela ka matla gore masepa a tloge, a tllilo mamarela lekgeswa. Byale ka go rialo monna a hunolla lekgeswa la gagwe ke moka a tswara le lengwe ke moka lela a pyaya dinta kudu dinya go dula manenong le mahunelong. Ge e le ka thekong ya dintepa le dithetho ba di hunolla ke moka ba di anega letsatsing le tlalo la ya ka fase byale byoya bya ya ka godimo, byale di tla okwa letsatsi ke moka tsa tswela godimo, ba di topa ba di byatla bona beng basadi.

Dinta-kolobe tsena ke dintanyana tse din ana kudu tsa diphatlatsi tse disehla. Tsena di phela ka nabyoeng a ka pele ga batho, ge o ka re o ena le batho wa no bona yo mongwe a dula a nyaka go ngwaya ka pele ke gore o na le tsena dinta tsa mohuta

21 owe. Lyale ge mosadi a dula o phaya ntepa byale a phutha thetho a dula godimo ga yona. Byale o kwa la epella yona thetho ba re swara mosadi ka thetho ka lolo o a raga, ba bangwe ba re bokankarana yena mohlalendi a fela a re mpoocha, o raga byale ka kgomo, bokankarana, o no hlabanya diena ka mokwa o a ka kzonazo. Bvale ke gore ge la re swara mosadi ka thetho, bara gore wa mo swara ka yona o mo feditse matla o tla bona a kwatana fase ka dikhuru.

Dithsikgidi ke dilo tse diphelago ka ntlona di dula matotona le dihlakeng, ke tse dikhubetswana byale dilo tsena di phela ka radi a batho. Losago ga le robetse di a fologa tsa tla tsa le lona ge bo esa bo tseba ke tsona di tshabela malaonga tsona. Byale ge motho a nyaka go di bolaya o swanetse go apeya metsi a bela byale ke moka a kge ka sekgero a tsehele lebotong ke sona sehlare sa tsona. Ke moka a gome a nyakele mabu a mangwe a kgakgape lebotso, go tiba masotana a di dulago ka ga ona.

22 Diboko di bakwa ke bosaedi, e le gore kudu kudu ke bakeng la mereto va ka ntlona. Di nva ke ntsi e nwe e khubedu, ke ngwana a ka rota, wa se ke wa tshuba mereto ya gagwe ka magala a mollo, goba le yo mongwe yo mogolo, byale di alafa ke gona go fela mereto e tshutellwa le gore ntlo ya se ke ya dula e na le leretha, ka gobane di ka gona go se puseletsa ka lona. Ke seboko se nthabaraba se se sehla. Bvale ka dintlo tsa ka labakane bona leloko la bona ka moka le a rota, fela ge ba nwele byala wa bona a tagwa ka ntlona ya gago elwa nae ka matla gore o mo tsose goseng byale o tla kwa la re lepelle e tletse ge o re ke re mahlo wa bona moroto o tswela kantle. Le ge a ka no rebala lapeng gare ga batho, o tshoga ka go bona moroto o setse o ela.

Lanna le baredi la bona ka moka modiro e ke onove gammogo le barwae, byale go bontshagala gore ke bolwetsi bya bona. Byale basadi ba bona ba dio tiya kudu go hlokoela dintlo tsa bona, tsatsi lewe

23 ba hlwago ba enwa mabyala ka moswana modiro wa bona ke gore ba swanetse go tshubella meroto ka magala a mollo.

Dithwakga ke dilo tse dingwe tsa dinthabaraba tsa dikukutwana tse byale ka dikgofa tsa dimpya, byale tsona ke tse disenla tse dingwe di tibile ka bontso. Di phela ka dintlong, mabotong le mo fase ga maboto, le yona mesoe treba ke yona, fela tse dingwe o hwetsana di tsene ka menwaneng ya mato ge o se swarella wa kwa se tapunyega, byale mpa a sa hora selo ke madi a batho le madi a gago a mmele wa kwa a tshaba. Tse dingwe di a selwa fela a di na lebelo o no bona dikgokologa ba fela ba re le a kgokologa le ntswe le ntswe pilo la banna ke moka wa tswara wa bolaya. Dilo tsena ba re dinya ke dikolobe, ke ka mokgwa owe ba ganago ge kolobe e robala ka ratuding, ba tsea dikgone ba hlophela ka matuding gore tsa se ke tsa hwetsana malao.

24 Diaparo. Diaparo tsa bogolo-golo e le ba apara mekgopa ya diphoofolo byale ka mathebo a dipela, mathebo a dinkwe, mathebo a dithsipa. Byale dilo tsena e be di sa kgone ke batho ka moka mono rageng ya gesu e le go roka monna ba re ke Phasuku Mohlabe le Mpe Saai a mangwe a be a dira ke batswereng ba ga Madiagane so o seopela koma. Byale ba a rwala ba a tlisa go sabisa, ke moka batho ba saba ka diroto tse pedi tsa mabele. Empa ge wena ka nosi o ka ya wa bolaya dipela goa dithsipa wa di sogwa wa seketsa mekgopa yaba e mentsei wa rwala wa isa mosileng, mekgopa ya gago ya dira mathebo a mabedi ke moka mosila o tsea le lengwe a go fa le lengwe lela le lefa modiro wa gagwe. Dilo tsena ke dikobo tsa kosego, tsatsi le letsatsi le fisa ba anega lapeng gore diluni ka moka di hwe. Mathebo a dipela le dithsipa. Byale batsomo ba tsoma diphoofolo fela ba sa tsome tsona fela, ba re sa mpya ke se se tsogago. Byale ba gahlana le thsipa ba bolaya ke moka mekgopa wa yona ba

25 o boloka, byale ba tsena dipeleng gona ba swanetse go di bolaya ka tuntsi mekgopa ba e boloka fela mekgopa ke ya beng ba dimpya yowe mpya ya gagwe e tseago dipela mekgopa ka moka ke ya gagwe. byale ke moka o swanetse gore a ise basileng.

byale basila ba swanetse go mmtsa gore wa tseta gore mohlwaela o fetsa ke pela tse lesome, ge e le dithsipa ke tse phethago menwana e mmedi, ke moka a re ee, ba re aga byale lethebo le legolo ke mohlwaela e tselelago ke la go apara ke batho la babedi fela, ge o nyaka go apara le bana ke mohlwaela o lesome, ke moka yena a ikgethele ka nosi. Ge a nyaka la go apara ba e babedi ke masome a tselelago a mekgopa ya dipela ge e le dithsipa fela ke masome a mararo le metso e mmedi. Lethebo la go apara le bana gana mowe go nyakega mekgopa e legolo ya dipela, ya dithsipa masome a phethago menwana e mmedi, awa ewe ke kobo e kgolo ewe le ka seteng le go gana. Ke matidi kobo ya mphoto kobo ya bo mato le bana.

26 byale kobo ya go apara le bana le bana a e nyake ke motho, ka gobane go ka fihla lebaka la gobane batswadi ba gogane kobo, byale o tsebe gobane gona le manano mo modirong o, byale ngwana yo a hlalifilego o tla di kwa ke moka a tsoga a botsa bagwera ba gagwe. byale ka ge bana e le batho ba ba sa tsebego selo, bona ge ba gobakane, ba no bolela wa kwa ngwana a re ke kwile mmame ba nyobana le bo pape. Hela ge ba ile ba bolela kgauswi le ba bagolo ba di kwa ba swanetse go tiya ngwana yowe. Monna o gona ba re ke Seriri (mangaze) Malesa, o na le ntlo ka e tee, byale o na le bana ba basemanyana le banenyana, byale basemanyana e sa le ba tanyana, banenyana ke dikgarebe byale o robala nabo ka ntlong ka e tee. byale mohlantzi badiro ba tsogile ke moka a sa dira gore kgogana robala re je mogo, ke moka o kitimela go robala le mmabona ba sa lebelela. byale banenyana ge bosele ba bolela ka tala e, yo mongwe o re a bosego o kwileng, ke moka yola a re awa

27 a ka kwa selo, fela selo se ka go se kwa ke kwile mmame ba elwa le papa, fela mmame o le a sa ile, byale yola mogolwane o tla re awa e be ba sa lwe e be ba nyobana. Ke moka ka bosego a le a ka naatla go teletsa. byale a kwa ba dira go swana le mmame. byale a kwa fela selo se serego kgotlo kgotlo, byale byale ba sikinyega byale mafello ba kwa ba fegelwa ke moka ba sa hlwe ba o kwala go sikinyega. Byale ge besele ba butsisana yola a re ke di kwile yola le yena a re ke di kwile, awa banenyana ke moka ba nyaka gobane ba a kwe modiro owe o dira o ke batswadi.

Ge mosemanyana a bolela nabo ba phakisa ba dumelela ke moka mosemanyana a thone go rotala le ngwanenyana a byale ngwanenyana a k kwa gore modiro o bese kudu, ke moka yaba modiro wa gagwe. Le ge e basemanyana ba ka tla ka buntsi ba swanetse go no tshentshana ka yena a kwaetse. Bana ba mokgalabye yowe a ba tseiwa, byale yowe a go ya a tseiwa ka dikgomo ke mogolo wa bona ba re ke Thoko, 28 byale ge a fihlile bo adi le lona tsatsi lewe a fihlago ka lona a se ke a tshaba bo-matswale wa gagwe.

Iyale monna a bona gabotse gore mosadi o buile e le mosadi le ge ke meka ke no beka e le mosadi ka gobane basadi ba bohlale kudu o ka nore ge o mmeka wa re mohlomong e sa le kgarebe, ka go pata dipe e tsa gagwe, yena a go file gabotse, empa ge o re e tsentsha kgolo ya gana go tsena yaba ya khumaga. Byale mosadi yona a ka ayea lapeng la ga lokweng o ile a boela lapeng la batswadi yaba monna le yena a mo ele hloko, a napa a dutsi lapeng la mmage, byale monna yo mongwe le yo mongwe kgope e ngwe le e ngwe e feta go yena. Byale ka go rialo mogolo wa bona o hwile a le gae ga gabo le moratho le yena.

Iyale matsatsi a bana ba gagwe ba banenyana le bona ba ile le naga ga ba tsebe mowe ba ilego. Dikgaitsemi le batswadi ba hwile ba se na

29

lehomro ka lapeng la bona. E na ke kobo ya go apara le bana. Byale go hlalosa morokele ya mathebo, ge e le mohlwaela o e fetsago mohlwaela ke setse ke hlalositse, le mekgopa e e fetsago lethebo. Byale e no ba hlaloso fela. Byale ga tsea mekgopa e mmedi ba e bapetsa dihlogo tsa ya felo go tee, byale ke moka ba thoma go e rokaganya. Byale e le gore ba thomile ba e seta pele bya ba e rokaganya ka lesika, ba e phahlaganya ke moka ba tula kowa le kowa ba tlema ka masika, byale ke moka ba thoma go roka ka molalatsika ba hlaba ba folela lesika ke moka ba goga ba tlema ka nastla gore le tie, ke moka ge ba feditse ba lokela e ngwe dihlogo tsa tsona dino lebella felo go tee, byale gore tse dinego ka gare ga lethebo ba di ripela, ke moka ba dira ka ona mokgwa owe go fihlela le fela.

30

Byale mo letsatsing motho fetsa mohlwaela ka o tee, fela ba byako ba ba ba lokela tse pedi ke gore mekgopa e mmedi. Modiro ona wa mathebo ke modiro wa banna ba o dira kgorong, badiri ba ona ba no hlwa ba dutsi meriting. Ke gore dipela le dithsipa di a phahlagana tsa dira lethebo ka le tee, empa ba di tswakanya.

Lethebo la dinkwe ena ke kobo ya dikgosi ka baka la gore ba re go bolaya nwe ba tse mokgopa wa yona ba yo bega mosate. Byale ditlile di bile di a aparwa ke bona ba sila le ba kgonana le batseta. Le lona ba le tswakanyantsha le yona mekgopa ya dipela le dithsipa. Ke lebetse go ngo a ditswaro tsa dikgarebe le banenyana.

Dikgarebe e be ba tswara mabole, fela ka morago ba tswara ntepa, byale lebole ba dira ka pyepye, ke moka ba e hume ba ohla dinti tsa yona e be tse disese, ba di ohla ka buntsi tse dilelenyana ke moka ba ohla a mabedi a lebabi, a makoto byale ba a tsea ala a pyepye ke moka ba a tatetsa kowa ga ala a lebabi, go fihlela ba dira lerari la lebole, byale ba tsea lela le lona ba dira byale, byale ke moka ba tsea marari a ba a phahlaganya felo go tee, ke

31 moka ba thoma go ruma ka lenti le lesese la go ohliwa, ka go rialo ba phahlaganya marari ala, byale ba lokela lenti le tswela ka kowa ba tlema marari gore a tie. Ge ba ka nodira lerari ka le tee fela, awa ba ka monela, byale ge a le a mabedi go swanetse go ba letsofi o ka se ke wa monela e ge o ka hlwa o ratile. Ga ba diri le letelele le gona mo dikgweleng, ba tlotsa ka makhura, le letsoku go byale ka ntepa ya bona ke e kopane e gona ka godimo ga dikhuru.

Mathumasa le bona ba apara mabole a sona le a di kgarebe le tsona di ntepa. Le bona ba tlotsa ka letsoku. Byale ke tla boela gape go ngola diaparo. E be ba no sepela ba sa apara selo, fela tsatsi la manyanya e be gona ba aparago mekgopa ya diphoofolo tsena phuti, phala, tudu, dithswenyana le ditshwene le mekgopa ya dithsipa. Phuti byale ka ge e be e le yona pudi ya gona, o 32 be o hwetsana ba e file mosila a etlokile gabotse, byale ba tlotsetse letsoku e setse e le e khulwana byale mohleng ba e ya monyanyeng ke moka mosadi wa e tsea a e apara ka mokgwa o, wa phathaka ke moka a tsea letsogo le serope a humela ke moka ke gona a apere, wa sepela o ya moketeng. Phala yona ga ba tloke le gona yona ba e apara ka letlalong byoya bya yona bya tla ka kgakala.

Byale ge ba fihla bawe ba aperego phala, o kwa bare di a fihla dinapodi bo-mma mosela mosengwene boeta maloka bohudedu bya rita. Bawe ba aperego phuti ba re ke mokone wa mmanakana tsa pudi ke mokone wa go tiya dikgopo le matsogo ka maoto pudi le kgono yaba di a bola bola di a rabula.

Ditshwene di aparwa ke banna le ditshipa bona ba di tlemaganya ka ranti ke moka ba di tsentsha molaleng byale wa hwetsa lekeletse ditshipa ba di tlema dinokeng. Bo rabad bo nku tone senkga mafella bona wa

33

wa hwetšana ba apere byona bohudedu bya rita, ba bangwe ba apere dinkwe. Matlalo a tsona a ba kateng kantle le phuti ka gotane yona ba kgantsha letloko la yona. Mengatse ba dira ka mengopa wa tshwene, tudu, tshwenyana, dipela mesoro le ditshipa le moetse wa tholo, nkwe le yona e a tsena. Byale mengatse ena ga e aparwe ke ba banyana e aparwa ke dipududu ke gore bakgalabye, le ngaka. Byale ka ge kgale ba re yo monyana a se ngaka kannete go byale ge papago e le ngaka o swanetse go go ruta bongaka mola a bona gore meriri ya gago e setse e le e lesweu awa mowe a ka go ruta ka gotane o gotse o ka se sa tshekga.

34

Mengatse ya ditshwene tse dikgolo bano ripaganya ka bogare byale ya re go tla makgotong ya ba gona ba dirago mongatse, ke moka ba lekantshetša hlogong ya motho yowe a nyakago mongatse ke moka wa rukiwa ka lesika mosela wa yona a ba o kgale, ba tsee letlalo la ya kateng byale meriri a yona a tla ka kgakala. Byale ge a o rwele mosela o tla ka morago, le tsona ditshwenyana le ditudu ba dira ka ona mokgwa owe.

Dipela byale tsona ba thoma ba di sogapele, byale ke moka ba di beya perong tsa boela byale ba di lesa tsa kgokgophana, gore e kgone go tija. Le tsona byoya bya tsona bo tla ka kgakala, di aparwa fela mehla ya menyanya. Mesoro ke dibatana tsa mabyoya a malisilisi, (matisitisi). Byale dibatana tsena mengatse ya tsona e aparwa ke dingaka byale ka matheko a mongatse ba rokella dikala, dikala ke mesela ya mesogororo ke gore dibatana tse dinyana tsa mesela ya raboya, byale ka mankobo, tshipa mesoro, thwane matla le hlolo.

Byale ba tsee mesela ya tsona ba e kanya yaba dikukutwana, byale ba di folela nanti byale ba di gokella mengatseng, tsa

35 lekella ka matheko a mengatse. Eya le mohlantse ba nwele byala kosa ya bona e kgolo ba re madiala tsokotsa diala byale a fela a sikinya hlogo, bona ba fela ba tswela pele le gore madiala tsokotsa diala madiala tsokotsa diala. Eya le batho a ba kgahle ke hlogo ya motho ba kgahla fela ke diala, ge a sikinya hlogo di ya ka mo le ka mo. Ke yona kosa ya bona e kgolo.

Mengatse ya ditshipa ba no rokaganya yona fela ba sa tswakanya le e mengwe. Eya le ka ge ditshipa di na le mabalabala a masweu le a antso e botse kudu, byale fela mengatse ena e aparwa ke motho yo mongwe le yo mongwe, fela ba ba sa tsomego ba ka se ke ba di bona le ga e le modiro wa yo mongwe le yo mongwe. Eawe e seng batsumi ba ya ba kgopela ga batsumi ba ba fa fela kantie le tefo.

36

Eya le mokgopedi a ka nore go mosadi wa gagwe o tsebe gore ke ila ka kgopela mongatse ona o bonago ke fela ke o rwala ga morwa mokete, byale mogatsaka a diri mapotonyana ka bitse yowe mogwera wa kara tla ra hlwa ka babedi. Awa ge e le mosadi wa go loka ke moka wa dira fela ge e le basadi ba go se phakise ba ekwa banna ba bona se ba se bolelago o tla nohlwa a eme a kgopela, byale yena mong a laka dipelo tsa gagwe, a no re ka nosi a nodira, byale a re kowa bobela a kgona a botse monna wa gagwe gore mapoto ala wa gota o kgopela sea.

Eya le monna a lebogetse, byale ke moka a romo pampanyane go botse mogwera wa gagwe gore mokete o itse tla re hlwe ka babedi, awa le yena o tla tsibisa monna wa gagwe ke moka ba re go ja tsa go ja ba ya. Ge ba fihlile ba dumedisane nabo, ke moka mong wa motse o tla botse mogwera wa gagwe gore awa a ke go bitsetse selo, mosadi wa ka o dirile mapoto, o re le re go fiwa le lebogetse, byale

37 byale ke re mapoto sea, ke moka le yena o tla begela mohumagadi wa gagwe ke moka le bona ea leboga, ka dipelo tsa bona kudu nka re mosadi ka gobane mohlomong o ile ge a re o fa monna yowe mongatse a gana nao empa monna a no mo fa ka manganga, byale monna o tla re a o di bone mogatsaka, go fa a se go lahla ke go beya. Go fana kudu go swana le ngwana wa go ronega kudu, ge monna a go roma kowa le kowa o sa gane a re dira se wa dira a re e ya kowa wa ya, mafelo o tla go fa naka la tlou (mosadi). Byale ka lakhukhu baganya ge a be a roma ke mokgalabye Tsetsetse Mongale ge e be ba bereka Kolwe, le ge phefo e tonya e be a foya, byale ka go ronega ga gagwe awa a no fa moredi wa gagwe ba ke lakgope. Ka ona mokgwa owe wa go hloka mereba yena le nana e be ba sa nyake a reka le dijo, le dikoto e be ba dio mo rekela. Yaba gana ba bereka mowe ba na le monna yo mongwe wa ga Mongale ba re ke lakonkwane.

38 Monna yo mosese wa swele fela o be a sa direle banna ba gabo, a direla basele. Byale yena modiro wa gagwe e be e le go tshofa dikolofane, byale go na le monna yo mongwe wa letsula wa dimpa tse dikgolo yena e e e le lepodisa la kompo. Byale e be lafela ba amogetswa nana, byale ba fela ba ba fa nama e nyana le gona monna yo a tswenya kudu ka go tiya batho le nana yena a rwala e kgolo ka gobane ke lepodisa. Byale lakonkwane e be a bereka bosego byale ka tsatsi le lengwe Mongale a tloga a ya mowe ntlong ba apeyago dijo a hwetsana nana ya lephodisa a e tsea a ya apeya byale ba e ja, ge lephodisa le fihla la butsiso mosemanyana gore nana ya ka e kae byale mosemanyana a re go tsere lakonkwane, yaba lephodisa le ya kgorong ya bona.

Byale la mmona a sa tla lekgole, byale Mongale a re go bona le se ke la lamola le no dula le honole. Yaba lephodisa le a fihla la re butsiso gore

39 a nama ya ka e kae, byale ke moka Mongale a re go tsere nna, molato, awa ke bone ge e le nana e kgolo le gona e botse. lephodisa la mo tiya ka Sampoko (tshelane) o ile a mo tiya gabedi, o ile ge a re o boeletsa la boraro yaba Mongale o utula lepono tshelane a e lahla kgole, yaba ba tswarana ka diatla, Mongale a kata lepono, ba lwa go fihlela ka moka ga bona ba lapa wa hwetsana ba etsa dikgogo, byale yaba ba tswa madi ka moka ga bona ka ganong le ka dinkong. byale lepono la ba la tshaba, la Mtima la ya la botsa lekgowa le legolo byale lekgowa la apara marukgwe a makopana la ya le lephodisa ge ba fihla ba butsisu gore ke ofe byale lephodisa la mo supa la re ke yo, lekgowa la mo tebela la gopola gore monna yowe ga loka o kile a tiya lekgowa le lengwe lela goba le soma nabo a ba a ya seretlele. Lekgowa la re go lokile lephodisa re tla go fa nana e ngwe.

40 Byale lekgowa la gana go hwa le khuta narana la butsisu Mongale gore molato keng motsea nana ya lephodisa ke moka a re awa molato ke gore e be e le nana e kgolo le gona ya go nona byale rena re fiwa e nyana kgathe rena re a soma byale yena a some selo o no hlwa a dutsi mo kompong, a e nwa a eja a o mmone o kgolophane, a ya gago nana a wa ka wa ka wa phaka a re awa ke phakile, byale ga go sa na mo nka go botsago tsana tsewe ke di boletsego ke moka. Yaba lekgowa le lephodisa ba a tloga go tloga nowa Mongale o be a fiwa nana e kgolo e byale ka ya lephodisa.

Ke bolela taba e ka baka la gore batho ba batata a ba na kgang, kgang ya bona ke go lwa, kudu ge e le mphatho ka o tee, byale ka bakgekolo ba Mamabu Sasi le Magasane Katshosi ke ile ge ke butsisu ditaba tsa dikaparo tsa basadi byale yo mongwe a re mola a bolela ke duletse byale yo mongwe a re awa o na le naaka lesogana ge

41 le ya bogweng le ya le makgatle byale gore batho ba tle ba tsebe
gore yo ke makgatle ba mo tlotsa letsoku ka lehlakoring la ka
theko. Byale yola a thoma go omana nae a re, go bolla ke go
felogetsana nna ke bolotse ke tile ke magasane yowe byale Mamabu
le yena a re nna o be o sa mphete, byale ka thoma go makala,
makalong ya ka ka bona ba kwatellane kudu byale ka leka ka maatla
go ba kgala le go ba rapela. Ka bona ba nyaka go kgitlana ka
matwele, byale ka lebella yo a galefago ka maatla ka mo swara
ka tloga nae, ke mo rapela gore homola motho yola wa leba, ke
Mamabu. Awa tsa fela di etla mowe, mmalo mola ba bee ba swarane
ka diatla ke ke ke tla ba tsietsing ka gobane e be nka se ke ka
kgona go lamola, ka baka la gore o be o tla swara yo mongwe byale
yola a nekella a gobatsa yola.

42 Byale ge ke fihla ka gae ke bolela taba e batswadi ba ka
ba re, awa e be e noka phuthana lla nna yo e teoge. Bakgekolo
bawe ba kgetile monna ka o tee, byale ka tsatsi le lengwe go kile
gwa ba le mabyala byale monna a bitsa magasane a tloga nae kgathe
Mamabu wa di bona ke moka a ba lebella mo ra yago ntshe a ba bona
e be ba tagile, byale Mamabu a nekella a hwetsana ba omile ka
boroko e le gore mosadi o tsotse ntepa wa dile.

Byale ka malalamabe ba tlogetse ntepa e setse e le nosi, a
fihla a tsea ntepa a tloga, byale ge a fihla a e fega godimo ga
sehlare ke moka a tloga a ya mola ba mwago byala a fihla a botsa
yo mongwe a re, ke hwetsane mokete le mokete ba dirile modiro wa
bona byale ba tagilwe ba tlogetse ntepa byale ka e tsea ka tloga
nayo, ke fegile godimo kowa. Yola le yena o botsa yo mongwe
yola le yena byale byale go rinhe a di rinhe gabo ngwanabo
magasane, ke moka tsa re di sesu fi fihle ga monna yo mongwe a
phakisa a kitima a ya a botsosa, ba tshaba byale mosadi a tshaba
mapono

43 a fihla a robala kantlong e be e le le aka la no letsatsi le
dikela. Ditaba di ile ge di tsena hlogong ya monna, monna a sa
re o ya sekhung, yo mongwe a re awa ba go fora mosadi wa gago o
nore go tloga mo a re o ya go robala gae le gana byale le ge o ka
ya o mo hwetsana a robetse. Monna a tloga a ya gae a hwetsana
mosadi a dioma ka boroko, awa a tswalla ntlo a goma.

Erile gosasa mosadi a ge a tsoga a nyakela ntepa a se ke a
e bona a thoma go makala awa mosadi a ba a thoma baloi byale monna
a re go yena ga go na moloi fa gopola sekhung o tla ya o e bona,
byale mosadi yo mongwe a ba kwa ge ba bolela byale a re go bona
ntepa a ka se ke a e bona mogadikane wa bo o tsere o e figile
godimo ga sehlare. Mosadi a re tuu a napa a tloga a ya ga
mosadi yola go butsisetsa gabotse ga mosadi byale mosadi a
mohlalosetse gabotse, byale mosadi a tloga a ya ga lamabu, a
44 fihla a mutsisa byale a gana yo mongwe a re awa o se ke w. ganetsa
a ke re o ile wa botsa Magampane Mabana o e kgodisetsa molato.
Ke moka mosadi a re tuu, a re awa taba ewe ke dirile ka gobane
monna yola wa goba o le nae ke motlabo wa ka byale wena wa mpakisa,
byale namondi a re awa ntepa ewe ya ka ke a e nyaka, byale a thaago-
ga a tloga.

Ke moka monna wa lamabu ba re ke lpe a re sepela o tsea
ntepa ewe, mosadi a ya a tsea, byale monna a bitsa banna ka gabo,
a ba botsa taba e, awa banna ba re tala e ke molato, fela ba ka
se ke ba ya ba dumela ntepa ka gobane ba tla re o tshetse dihlare.
Awa ba romela sebaka ka mo file ntepa, byale sebaka ge se fihlile
sa fihla sa re ke rumile ke ba ga Saai gore ke tlise ntepa le
gore phuu legofi godimo ga le lengwe. Byale Rathosi a re
gokx bana ba gabo tlang le kwe taba se, byale banna ge ba di kwile
ke moka ka re, awa ditaba di tseba

45 ke wena, byale monna a botsa mosadi wa gagwe byale mosadi a re ke molato a lefe, ge e le ntepa yona o e tsibile ke ya gagwe, a ke sa e nyaka ka gobane ga ke tsebe se a se tshetsego. Sebaka sa boela nthago a ya a ba botsa gore ba re ke molato, ba ntsha pudi ba rapela, ba re aga sepela o ba botse re nyaka kgomo. Awa a ya a ba botsa ke moka ba ntsha kgomo ya pholo, ke moka ba fetola setaka ba re tse dilwago dia gahlana mmutla o hlakane le mpya, molato o fedile. Ke moka Rathsosi a gapa kgomo a e bolaya, a sogela mosadi wa gagwe ntepa.

Iyale banna ba babedi ba Saai le Rathsosi ba disa monna yo a ba fapanyago. Empa batho ba moseba gore agaa, gomela ditsela tsela wa goba o sepela ka yona, banna ba bona ba kwatile kudu ba re, wena o alwesantse. Awa monna a re ke le kwile ke tla goma, erile ge a yo hlakana le mosadi yo mongwe a hwetsana a kamile byale mokamo wa gagwe eke o belegwe nao, a tiya ke letswalo a butsisa mosadi byale mosadi a re awa go lokile a kere ke maloko a gago. Iyale ke moka bathoma go aroga, kganthe yo mongwe wa gabo Saai wa ba bona a kitima a lona monna tsebe monna a ya a hwetsana ditshwene di sa susutse bana ke mokaa fihla a ba tswara, awa monna a tshata byale a re go fihla gae a botsa ba gabo taba e, byale ba gabo ba re awa ba rereza ge ba re sa go hwa ga sena tsebe a ke re re go butsitse, a re awa ke ile ka tiya ke letswalo byale ka ge e le motho yo ke mo tsebago nna ka mmitsa ke ge re ya mowe sekhung, byale monna wa gagwe a e tla a re hwetsana ke tshaba. Ke moka ba re e fela ke molato taba e, o di bone mabana ge ba ija kgomo ya Saai ka baka la gago. Awa ba romela sebaka sa go rapela Saai a re, awa ke molato, maloba o mpone ge ke lefa molato ka baka la gagwe, ke mo nyaka dikgomo tse nne le

46

47

pudi ya go phaya thetho ya mosadi wa ka a ba a bona le mabala a pudi awe a bonago ke nna ke nosi. Awa o ile a ntsha kgomo tse nne le pudi, molato wa fela. Saai a re monna yowe laferefere Raganya a gomele mosadi wa ka, o ile a gapa kgomo tse pedi le pudi le byale tse pedi a mo isetsa tsona.

Mongatse wa moetse wa tholo, ka gobare tholo e na le moetse wa byoya bya nalisilisi a matelele, byale ba no ntsha ona moetse o byale ke moka ba o oba wa hlakana ke moka ba re o rokella, byale ke moka wa ba le lesoba ka kowa le ka kowa, ke moka o fedile ba o rwala byale wa hwetsana moetse o wa yona o lekeletse. Ona o rwala ke dingaka fela.

Mongatse wa nkwe. Ona ba roka byale ka mekgopa ya ditshwene byale le yona mengatse e aparwa ke kgosi le bakgomana le batseta.

48

Dikgabiso tsa diaparo le ditswaro ba di kgabisa ka diala, letsoku le dikgohlo. Diala ba dira ka diala tsa mesoro, bo mankofo, ditshipa le dipheta. Byale diala tsena ba dira ka mesela ya tsona, ba re go di bolaya ke moka ba se ke ba tswiya mesela ya tsona ke moka ba e ripaganya diripanyana ke moka ba dikanya yaba dithetebudi. Byale ke moka ba ohla dinti goba go seta marala-nyana a masese byale ke moka ba folela, ka mowe masobeng awe ba thwamotsego mosela.

Byale ba di tlemella mengatseng ba dikulusa mongatse ka diala, byale ditswarong go tlemella masoboro makgesweng kudu ba di tlemella diperong tsa bona. Ke dilo tse di aparwago ke banna, fela basadi le bona ba di apara, bona ba di hlomela dihlogong tsa bona godimo ga mokamo. Le mona dikobong tsa basadi ba di rokella ka matleko a mekgopa, ba dikulusa thetho, ka gobane yona thetho ke yona kobo ya nthse. Kgabiso e ngwe ya mekgopa o wa kobo ya basadi ba e kgabisa ka letloko, byale ke moka ba tlotsa letsoku. Byale letsoku le ba lesila yaba

49 lupi ke moka ba lebata ka seatla, mona seatleng ba tshetse makhura ke moka ba etlotsa, mohlomong ba tlotso ka tsholo, wa hwetsana e le e kgubedu. Ka tsholo no bona e nota le kota. Le tsona ditswaro ba kgabisa ka lona letsoku le banna, le banenyana le dikgarebe le masogana, fela tsholo yonae no sumiswa ke basadi fela.

Dikgohlo byale dikgohlo ba dira maralanyana a masese ke moka ba di folela ke moka ba di mokella dikobong tsa go anarwa le ditharing, ke moka wa hwetsana di lekeletse di re gorogoro, byale kobo ya mohuta owe e apariwa mohleng ba e ya manyanyeng. Tsena ke dilo tse di apariwago ke basadi, tse dingwe ba ohla manti ke moka badi folela byale ba di apara melaleng. Kgohlo ke e khubedu e be e dira ke barudi ba ditshipi e be ba dira ka manyelo a tsona byale ba re kowa a besitswe a re kowa a fisa ke moka ba tie ka morokola e be lesota, ke moka ba dira byale byale.

50 Byale ge ba dirile byale bagohlela ka maswika a meno e be dikgokolwana tse dinyana. Ke moka batho ba e ya ba di sata ka mabele le dikgogo. Byale dikgarebe, ba di goma maboleng a bona, kudu di aparwa ke batseiwa, le bona ba e apara melaleng ba e foletse ka lenti.

Maseka a banenyana ke dihlokwa, ke a matumasa, ba apara maotong le difakeng le mo matsogong, maotong a mangwe ba loga a dipotane. Byale o hwetsane ba ile ka dipataka pataka, byale dikgarebe di rwala difakeng le dipotaneng fela, e seng ka buntsi, byale matsogong ba rwala refiri, empa e seng batho ka moka awa ba latswago ka malapeng a magolo. Ba apara maseka maotong a bona, fela a aparwa ke bana batseiwa, kgarebe ge e sesu ya beeletswa a e apare ka baka la gore a ka se ke a rekela ke motho. Ge mosogana a ka re a firile mosadi byale a nyala a fetsa, byale a kgopela sego sa metsi byale latswadi ba mo gafela mosadi wa gagwe, byale yaba kgarebe a

51 ya rwala maseka, o wa gana a re nnake nyaka maseka pele ke sesu ke thakgoge ka ya ga geno. Byale batswadi a ba e tsenele taba ya mohuta owe, ke taba ya lesogana le kgarete. Le moka batswadi ba tla re go mosogana rena re go rile mosadi wa gago, byale re ka se ke ra kgona go mo gapeletsa le wena wa mo kwa o re o nyaka maseka, wena le yena le ka no bolela, fela byale beng ba ngwana ba palakana o tla no re ge o bone maseka wa goma wa boya re tla goma ra kgobakana ra go fa mosadi wa gago. Le gore ke moka lesogana le paletsewe ka gobane ditaba di parakile ke mosadi wa gagwe. Le go tshabisa a ka se ke a kgona go tshabisa ka gobane go tshabisa ke go kwana le kgarebe. Kudu kudu go kwana le kgarebe ke go tsena diphateng tsa gagwe. Ditaba tsewe di ile tsa sita Kokobetsa Tselane o be a tsee mosadi ga Raganya leina la mosadi ke latlale.

52 Byale monna yona a ka a fereya mosadi, awa papagwe o ile a misa mosadi wa Lapae Popela, byale a mofa ka molato a re a ntshe dikgomo tse nne, byale yaba dikgomo a natsa byale a bapatsa moredi wa gagwe ga Tselane. Byale ba ga Tselane ba ntsha dikgomo ba tse nne ba fa Raganya a lefa molato ka tsona.

Byale ka ge bana ba kgale e be ba ekwa melao ya batswadi, ano gola a okwa ba re mosadi wa ga Tselane, byale mafello ba ga Tselane ba atla ba nyala mosadi ba fetsa, byale ba kgopela sego sa metsi awa batswadi ba dumela yaba monna ga a fa mosadi maseka, byale mosadi a botsa monna gore nna nka se ka ya ga geno ka baka la go hloka maseka. Awa monna o ile a pallwa a tloga, byale a yo tsama a nyakela maseka a se ke a a bona, a goma a boela bokgweng byale ge a fihlile gare ga bosego a bolela le makgatle gore a re mo kakole re tloge nae, byale makgatle a dumela. Yaba batswadi ba tagilwe ba kakola

53 kgarebe ba tshaba nae, kgarebe ya leka go lla empa ya se ke ya kwa ke motho. Byale ge ba tlogile nae, ba ya ba fihla motse wa kgaitsemi yabo lesogana, awa ba fihla ba bafa ntlo ba robala, byale ba beya kgarebe gare. Byale masogana ba kgomela, meono yaba e megolo, kgarebe ya theletsa ya kwa gabotse gore ba kgometse, byale ya lekisa go sikinyega, ke moka a tsoga a bula lebati a tswa a tloga, ba ile ge ba phafoga bo sele ba hwetsana gore o tlogile. Byale mosadi a kwata a tloga a ya a dula ga makgolo wa gagwe, byale monna le yena a kwata a no dula a homola.

Byale monna a ya makgoweng kgarebe ya boya, monna yola wa makgatle a bolela le kgarebe ka tsa go tsena diphateng tsa gagwe, kgarebe ya dumela awa ba no fela ba dira ona modiro owe. Monna a ka a tsea lebaka le letelele o ile a phakisa a boya, a boya le maseka. Awa a bitisa makgatle ba ya awa ba ya ba mekela kgathe mosadi o setse a na le mpa, e na le dikgwedi tse nne, byale ka ge mosadi ge a na le dikgwedi tse nne a sa gobatsa motho, awa monna wa gagwe a ya a robala nae. Ka morago ga kgwedi mosadi a mega gore kgwedi ena ga ka e bona monna a dumela byale basadi ba mmotsa gore mpa e a se ya gago o tswa nae ga gabo, awa mosadi a gana a re ke ya gagwe. Ba lesetsa ditaba di le ka mokgwa owe, byale ka tsatsi le lengwe monna a swara makgatle a na le mosadi wa gagwe. Go ile gwa ba molato a lefisa makgatle ka dikgomo tse pedi le dipudi tse pedi molato wa fela. Mhlang ngwana a belegwa ba hwetsana a swana le makgatle awa a baka ba e sala nthago taba ewe. Tsena ka moka di dirilwe ke bakeng la go hloka maseka.

54

Maseka ke modiro wa banna, ba dira ka metato e mesese le ka maditsi a dikgomo. Byale ba re go bolaya kgomo ke moka ba tsea botshoba bya yona ba bo boloka, ke moka ge motho a hwetsane motato o tsea motato le matsho a a isa mosileng

55

ke moka mosila a mo tatela maseka. O ya a swere kelo ya mosadi wa gagwe ya maoto le matsogo. Wa bona kgarele e apere maseka o swanetse go tseta gore e a tseiwa. Maseka ke selo se segolo basading ke kgabiso ya maoto le matsogo.

Iyale ba a tata ka lenaka la kgomo, ba beile godimo ga phate e e betlilwego gabotse ya phaphati. Iyale pele ga gore ba a tate ba swanetse go loga boditsi ba bo tlatse, ba bo dira byale ka diseka, empa byona ba swanetse go fitisa kelo ka gobane ba tseba gore ge ba tllilo fakela motato le ona o tllilo tseba selaka sa ona.

Iyale ba re go tatetsa motato boditsing ke moka ba tseya kowa godimo ga phate ke moka ba tseba lenaka ba sila motato ka lomagore o mamarele boditsi, ge a o kwa gore lenaka le a thella ke moka, o ntsha molora o tshela godimo ga phate gore le tle le kgone go swinella ke moka ba dira byale byale. Motati wa maseka mono nage-
 56 ng ya gesu e be e le tatalame lagomane, mo a e ya byale o be a no sepela a rwele, ge a dutsi fase a dutsi a kgopela byala yena modiro wa gagwe a o tswela pele. Iyale tsona dikgarebe tsa go hloka maseka o kgopela leseka ka le tee ke moka a le tsenja lenti ke moka a apara molaleng la no dula le lekeletse, byale leseka le ba re ke, mantlaile ge motho a ka le swanela ke moka o swanetse gore mantlaile wa ka, mantlaile wa ka ge a dira sewe, o dira a motsipa, byale motho yowe o swanetse go ntsha leseka a mo fe ke moka molato o fele, byale a tsee leseka a le phahlagantshe le tlela. Le moka ba no dira byale go fihlela maseka eba a mantsi ke sora selobo sa bona sa go hwetsana maseka.

Iyale ge motho a ka gana, ba tla tswela pele le go myata ba mmoetsa leina la mantlaile, byale ka morago o tla bona a lla, ke moka o botsa batswadi ba gagwe, gore mokete o swanetse mantlaile wa ka byale, bala ba tla tsibisa batswadi ba yola, ke moka batswadi ba yola ba tla re go yena wa leba ke

57

moka ba ntsha leseka ke moka ditaba tsa fela, ka gobane molato wa ntsho ba no lefa ka leseka le lengwe.

Dipheta go na le dipheta tse ba régo ke pheta ya thaga, byale pheta e ke e koto ya lesoba le legolo byale e apariwa ke kgosi le mohunagadi e le gore le batho ba bangwe ba bagolo la nayo, byale ba no e beya ka ntlong a ba e apare, ba no leka go e apara tsatsi la rekete ya badimo ba gabo. Ke pheta e ntso gagolo fela ya phadina. Dipheta tsona go na le dikgatla le dithepe.

Byale dikgatla ba re go di folela ke moka ba di apara molaleng, fela le tsona di pheta ba di apara molaleng empa tsona ba di apara le dinokeng. Byale dikgatla ba ohla lenti le lekoto ke moka ba ohla a nangwe a masese byale ba folela dipheta ga ala masese. Byale ge ba feditse modiro owe ke moka ba tsea dipheta tsela ba tantetsa mola lenti le lekoto yaba tse dikoto.

58

Byale sethepe ke pheta ya nokeng byale le yona ba no e dira byale ka ge ba dira sekgatla empa yona ba dira e tshese. Lesogana le kgarebe manyanesano, ge mosogana a ile a fereya kgarebe ba kwana, byale lesogana le ntsha sekgolomotho a se fa kgarebe, byale kgarebe le yona e ntsha setepe a fa lesogana ke moka ba kwane. Byale mosogana o tsibisa batswadi gore ke kwane le ngwana mokete natapi le go mo tsea byale o dumeditae, nna ke mo file sekgolomotho yena o mphile sethepe goba leseka. Byale mowe batswadi ba swanetse go kgolwa, byale ba nyakele motho wa motseng ba mo rone, ba re sepela o botsa ba ga mokete re kwa a re o kwane le ngwana wa lena, byale bawe ba tla butsisa ngwananyana, ge a dumela gore wa rerese nna ke ya mo nyaka awa ke moka di fedile. Byale setepe ba se reta ka mokgwa o, ba re, ke setepe se kgaola tawetsi se lapisa bafoledi mogala. Hlatlolo ya sona ke gore m mosadi a ntsha mpa, bya e o e pakela tsa kgole a ka se ke a

59

a gōma a ima gape, kantle le dihlare, ka gobane bakeng sa gore a apare setepe sa pheta, a ka se ke a se apara o swanetse go dintsha ka moka ke moka a apare setepe sa gaganela, ewe ba rego ngwana wa tshuwana manarela le wa o tie, o be byale ka kgaganela, ngwana wa tshwene o hwa a manaretse mmagwe. Ba bangwe bara gore pheta ya nokeng ke pheta e e no dulago e swarelwa ke motho yo mongwe le yo mongwe wa mosogana, byale go kgaoga ke ga yona, byale mofoledi a go e a e topele fase a e folele. Ba bangwe ba hlalosa mabapi le go phuma, ka gobane monna o tla no hiwa a folela pheta ya go se be le bofelo.

Lee la mpye le yona ke pheta ya bogologolo ke e tshehla ya phaphati. Byale pheta e e be ba e folela ba e apara mogolong, diapariwa ke basadi le dikgarebe tsa batsewa. Byale tsena tsa ka fase ke diphepa tse ditlilego le Maburu (Ditshositse di hubetswana). Fofa la tladi (Lokokotwane) ke phetanyana tse dinyana tse disehla.

60

Mampudule ke pheta ya mabala a masweu le mantso. Madi a mathari e swana le makhwini ke e kotonyana ke e khubedu kudu. Byale ba e reta ka gore, mahlo a mathari ke a mahubedu a hubatsitse ke go lala ba lla. Byale hlaloso ke gore mosadi ge a na le monna byale monna wa gagwe a se ke a niokomele mosadi wa gagwe, byale a tlogela mosadi a robala ka ntlong ya mohlologadi, mosadi wa gagwe o tla re go phafoga bosego ke moka a phopholetsa leboto a kwa a sa sware selo. Byale gosasa o tla bona a tsoga a kwatile ba bangwe ba lala ba lla, mahlo a bona a tsoga e le a mahubedu byale ge ba mmotsisa a re ke baba ke mahlo, tsatsi lewe tsa go ja a ka se ke a ja. Le ge mosadi a na le motlabo a kgodisi ke motlabo, o nyaka gore monna wa gagwe a no robala ka nthago ga gagwe le ge a sa ka a dira selo, awa gosasa o tla hwetsana a dio nyowanyowa a thabile. Ke tsona ditaba

61 tsa mahlo a mathari ke a mahubedu.

Ditholwana ke diphetanyana tsa bonyinginyane kudu byale ke tse disebla. Tshehlo e swana le makwini byale ona ke a matala. Lepotlelo ke pheta e tshweu ya go phadima e lekana le makwini.

Ohlaaka wa magukuku ke gore ke pheta e tshweu le mmala o montso. Afiri e na e be e dirwa ke bagologolo, ke e mehubedu. Byale e apariwa matsogong, ba ngamolla ke moka ba nganetsa matsong. Le yona e apariwa ke basadi, byale ge a soma mosomo o kwa e lla ratsogong e re tshetshekgetshetshekge.

62

Agegerane ke pheta ya phaphati ke e tshweu. Dilo tse ka moka ke dikgabiso tsa basadi, tsatsi la (mekete) benyanya o hwetsana basadi la apero ba re gorogoro. Ge e le mokete wa le-pesa byale mona yo a rego ge a tsene kag gare a bina byale a kgahla mosadi yo mongwe o letsa mphulukwane byale le yena a tsena ka gare, byale a fihla a hlakela ka morago a kwatama fase ka dikhuru, byale mini le yena a kwatama byale ke moka mosadi a thona go mo phutula, ke moka a pola pheta e ngwe a mo nwea ka yona a po apeta molaleng. Byale diphele tse tsa go nwea beng ba tsena ba swanetse go di lopolla ka ditloo goba mapoto. Byale diala tse ke dikgabiso tse dikgolo dihlogong tsa banna, o hwetsana ba di gokeletse hlogong di itse tsepe tsepe. Byale o kwe ba ba epella ka kopelo e ba rego radiala tsokotsa diala, radiala tsokotsa diala, byale byale byale mokgalabye a fela a sikinya hlogo tsa fela di re tseko tseko.

Go kgabisa mmele. Kgabiso ya basadi ya mmele ke tsena:- Peudi e ke ba beulana ka magare, byale magare a bona e be ba rula tshipi e byale ka petlwana byale ba e loutsa ka leswika la meno byale ka morago ba loutsa ka seloutso byale ke moka ba beula peudi ka ona. Feudi ba e beula ka mahlaeng ka dikulusa hlogo.

63 byale ge meriri e ka goma ya mela gape ke moka ba beula gape.
 Ge ba beula ba tshela metsi ka lebeeng ke moka ka kaa metsi ba
 tlotsa meriri byale ke moka ba tlotsa setsose byale ba beula.
 Setsose ke sesepe sa bogologolo, se na le segwere, byale segwere
 sena se na le makgata byale ba thona ba tlosa makgata a ka godimo.
 byale a ka fase ba kgotla byale ge o tlotsa o tla bona se na le
 letsokgo.

 mokamo byale ge peudi e fedile ke moka ba kama mokamo, byale
 mokamo o e le ba kama ka diatla, ba tswara meriri ba e gogela
 fase ka diatla tse pedi dinala di tsena ka gare ga meriri ba dira
 byale byale go fihlela e ba boletse e sa momogane. Byale ge ba di-
 ra ona modiro owe wa go kama ba tloga ba ba ba tlotsitse meriri ka
 tsholo e hlakane le dipilogo ba dipaba. Dipaba ba di fula ke
 dipaba mosi, byale ge ba di futse ba di enela byale tsa re kowa
 64 dikolobile ke moka ba di mona, byale ba boloka dithoro tsa tsona,
 ke moka tsa re kowa di omile ke moka ba re kowa di omile ba di
 sila yaba bupi. Byale ba tlotsa makhura diatleng ke moka ba bata
 bupi byola bya dipaba, byale ba ba phikhitla ba bo tlotsa meriring
 byale meriri ya swarana gabotse wa hwetsana e napile e le e meso
 kudu. Ka gobane pele ga gore ba sile dipaba ba thoma ba di
 gadika ka lebea tsa swa yaba dipilo, byale o tla hwetsana mokamo
 e dioba mokamo wa leloko ka kowa peuding ke moka ba tlotsa ka
 letsoku.

 byale mokamo ba o kanyetsitse ka diatla o boetse ke kukutwana
 byale ba tsea mothekga wa mpye ba o hlomela ka theko ga lehlaa
 byale wa hwetsana o tsea ke phefo. Mohlomong ba hlomela mothekga
 wa kgogo wa mamokokonope, byale le ona o tla hwetsana o binabina.
 Dipilo tsena ke dipilo tsa mollo, ba re go gotsa mollo, ke moka
 ba re go tima gwa sala dipilo, ke moka ba di sila ke moka ba tlola
 ka tsona.

65 hlogo, ke gore ge o bona ba tlola ka dipilo ke gore dipaba di fedile ka gobane dipilo di noba gona lebakeng la lehlabula. Ke tsona dikgabiso tsa hlogo, byale ge ba kamile mokamo ka a kwa nta e loma, ba ngwaya ka ona mothekga goba lehlekwa, ka gobane ka seatla a ka sinye mokamo.

Makhura ke moka ba tsea ona basephumula mahlo ke sefahlogo le ditsebe ka monwa, monwa ke makhura ge ba sa hlakantsha le letsoku e nota ona fela. Makhura ba tlola ona ge ba e ya mabalaong le ge pula e ile ya neta motho o swanetse gore kowa dutsi mollong a omile ke moka a tsea sedibelo sa kakhura a tlola ka ona, ba tshabis gore motho a se ke a tswa magotsane, ona a na lebaka lebaka le lengwe le le lengwe a tlodiwa. Mokamo ba ka tsea beke ka moka o sa lukile, ka gobane ge ba robala ba tsea mkgopa wa sekuhwelo a kuhwela (go tlema hlogo) gore moriri wa gagwe wa se ke wa sinyega, ka gobane ba hloka go dira byale, awa gona go ka nohlwa e le mosomo, ka gobane bosego o ka sinyega, byale ge bosele ba kuu-la, sona sekuhwelo se se nwa makhura, moriri ya goma ya nyaka go kaniwa. Mokamo o ba kamana, ela mosadi o kara yola bya e yola le yena o kara yola, ka gobane ka nosi o ka se ke wa kgona go sekama, le yona peudi fela yona e na le basila.

66

Basadi ge ba sila o kwa ge ba hlaba diema, ba re, mogadikane mpeule le hufa re lwa la monna la motlato le a ologa ge le ekwa mahlasedi a letsatsi. Dilo tsena di hloswago tsena tsa mokamo ke dilo tsa basadi le dikgarebe meno ke kgabiso e ngwe ya molomo. Phogo empa ena ke kgabiso fela ga ba e diri ka go rata ba nodira mabakeng a ditsietai (lehu) le gona go nodira ba gabo motho yowe a tserego ke phiri le ba leloko la gabo. Byale ba beula gare ga hlogo ka matheko moriri ya sala, e le gore ge ba beula ba beula byale ka ntepa ka sekgosing ke gore ka theko gantshe

67 ba dira sephara, byale ka theko ga phatleng ba tswapola gwaba
byale ka lerephu la ntepa, byale gana mowe peuding e newe ke loka
ba tlotsa dipilo goka dipaba.

Go phalola le yona ke modiro wa go hwela ke motho, ke gore ba
re go ntsha phogo byale meriri ya gola ya lekana le ela. Byale
ke moka ba dira byala ke moka ba bitsa ngakaela ya go alafa lemu.
byale e tlilo ba beula. Ngaka ena a e beule ka nosi yona e
nodira dihlare e le gore o thomile ka go tshela dihlako a lebele
gore na ke mang yowe a tlogo rema batho ge byale ditaola di ile
tsa dumela rakgadi ya bona (kgadi) ke moka o thoma go ba rema,
byale ba thakgoga ba dula kowa, byale bala ba goremiwa ke moka ba
bangwe ba tsea magare ke moka ba ba phalola. Ba tlosa meriri
ka moka hlogong gwa sala go se na meriri, hlogo ya sala e le
lwala. Byale ke moka ba e tlotsa ka dipilo kantle le dipaba.

68 Ke mokgwa owe ba rego dipilo dia ila ga di sidiwi kudu di sila...
ke bona batho ba mohuta owe. Ke yona kgabiso ya bona ya go
kgabisa dihlogo tsa bona. Mowe modirong o go dira le dikgarebe
le mathumasa. E le gore banna bona ba phalola empa ga ba tlole
ka dipilo, ba notlola ka monwa fela... Kudu maswao mono nageng
ya gesu e be ba sa swae selo, fela maswao a ekago a swaiwa ke
a:

Ditibalibibi e be ba a di diri ka gore ke leswao awa, e be ba
dira dilotse ka bakeng la bolwetsi ge motho a opa ke hlogo ke mo-
ka ba tsea mohlogo ke naka la kgomo ke moka ba re mo monagareng
nalebana le ditsebe ka theko ya phatleng ke moka ba mo lonege, ba
mo hlaba mahlaka a mabedi. Byale selo sena ke lona leswao ka
gobane batho la sele ba re leswao la geno le nehlagareng.

Ditsebe ke selo se e lego leswao le le tsibyago ka tula ditse-
be ts bona ka tshwana ke moka yaba ba betlile marapo, eseng a
makotokoto byale ka a bakgaga, ona e ba a masese, byale

K34/82

69 ka mathoko a ona ta dira tse nkego ke melamonyana ka mo le ka mo ,
byale ke moka ba a lokela masobeng a ditsebe. Marano ana ga a
tletse ditshila a hlatswiwa ka mogaudi gore a dule e le a masweu.
Ke kgabiso ya tsebe le gona e bile ke leswao.

Mathumasa peudi yona ta ba beula fela selo se ba sa dumelwego.
gore ba se dire ke mokamo, selo sa bona se ba se dirago ke lefora
ke yona phapano ya dikgarebe le bona mathumasa. Byale lefora
le ba le diya ka mokawa o. ba ohla meriri va bona ke moka vaba
dintinyana byale ya ba bangwe o hwetsana e le e metelele. Byale
ke moka ba e tlotse ka letsoku. Ga ba tlotse ka dipilo go
swana le basadi le dikgarebe. Phanano ya basadi le dikgarebe
ke ditswarong tsa bona, byale ka ge mosadi a tswara ntepa e kgolo
le thetho, byale kgarebe e tswara lebole le ntepa e konana. Gona
le bana ba malalamabe ke gore ge ba robetse ke moka ba pikulaga
70 ba kwaela ka sekgosi, byale meriri ya bona ya hlotega.

Byale batswadi ba ngwanenyana yowe ba ohla dinti ke moka
ba dira byale ka motseka ya ta thoka ba mo tlemella hlogo, ke
moka tsa re tsepetsape ba tlotse letsoku, byale wa nobona e ka ke
meriri, ba diripela o tshabisa gore batho ba se ke ba bona gore
ngwana wa gagwe o robala ka sekgosi. Empa mmagwe o tla leka
ka maatla go lwa le ngwana wa gagwe gore a se ke a robala ke
sekgosi, ka gobane tata e ke leepo la gore mmagwe ngwana o re ge a
robala le banna o kwaela ka sekgosi. Lefora keselo se sedirago
ke mathumasa fela, byale gore a bolle ke moka a sa dira lefora
o dira mokamo. Ditsebe tsa bona dia phudiwa, empa ga ba fakele
masapo ba fakela mahlokwa. Modiro ona ke modiro wa basadi fela,
fela banna ba bangwe le bona ba tula ditsebe tsa bona. Mabakeng
a mo go fisa ba tlola ka makhura fela ge ba robala

71 byale marega ba tlola ka letsoku ge ba robala. gore mmele o se ke wa ba le ragotsane. byale mosadi vo a kzonago go lela meriri ya gagwe ge a e phurulotse o hwetsana e tiya ragetleng.

banna peudi e noswana le ya basadi empa bona peudi ya bona e be ba sa tlotse letsoku e be ba tlotse makhura (monwa) le meriri ya bona e be ba notlotsa monwa fela. byale hlogo tsa bona e be ba kgabi a ka diala, mmele wa bona ba tlola ka monwa.

Ditedu ba bangwe e be ba di lela tsa gola fela kudu e be di lela ke bakga abye. masogana e be ba beula ka magare, le banna ba e seng dipududu, banna bona e be ba beula ke basadi ba bona, masoganaa beula ke bo-mmabona. Ditedu tse tsa ka mo ratheko a molomo tsewe ba rego ke difonko, byale ke moka tsona ba di phetla wa hwetsana e le dinakana. byale tsela tsa ka fase ge mokgalabye a enwa byala, bo rothela ditedu ke moka a re, kowa a feditse go nwa ka sego, byale a oba ditedu a mona byala byela bonago kowa ditedung. bakgalabye a ba beule ditedu tsa bona.

Dinala tsona ka moka ga bona, motho yo mongwe le yo mongwe a ripele di dio robega ka nosi ke moka a kgona a le ripela. ba re dia ila ge motho a ripela dinala o epitsetsa bolwetsi, le gana lehono bakgalabye le bakgekolo ba kgale a ba ripele. O hwetsana dinala tse e noba dintserere, ka mogare gona ba leka ka maatla go dikuladitshila ka diphate. Fela ba re ge o ka bona motho a babya ka maatla, byale ba bona ka mo manaleng gona le ditshila, ba ba le kholofelo ya gore aretse, mo hwebeyane a ka thusa mohlomongwe o tla re phelela, byale ge ta ka re ba lebelia ba bona ka dinalleng go sena ditshila awa motho yowe ba ka se ke ba mo ruwa o tla ba tlogela. Le ge o ka re ke ya ngakeng, ngaka e tla nogo botsa gore wa setswenya motho a ka se ke a

73

le phelela. Tsona dinala tse ke sehlare sa go bolaya. Ke gore ba dira ka mokgwa o, ba sila dinala yaba bupi byale wa o tshela motsokong, byale batho ba go kgoga motsoko ka dinko ge a goga ke moka hlogo e dio re ka gare ge. Ke moka ga go na motho yo a ka mo alafago. Byale taba e ke sephiri ga se taba e e ka tsebago ke basadi ba ka fetsa batho. Le gona taba ya boedi bare dinala a ba gope, lebaka ke gore di baka bolwetsi e le gore melao ena ba e bolela fela gore ge batho ba ka dula ba ripa dinala tsa bona ba ka gobatsa batho ka tsona, byale ka ge dingaka tse dingwe ke ditlaela ge mosadi wa motlabo goa mamoratwe a ka mmotsa gore dinala dia kgona go bolaya motho.

74

Byale le ge a ka mmotsa mosadi a ka se ke a mo kwa ka baka la gore o tla gopola gore monna yo o nyaka gore ke babye ka gobane bolwetsi ke selo se se sa tsebego ke motho bo notla re sa bo bone. Byale ka lehu le nogoroga re sa le bone, goja mola... e be e ke le boniwa ka mahlo yo mongwe le yo mongwe o be a tla likisa go tshaba la mpa la go tswara melala yona o feditse, mohlomongwe dithaba e ka ba o setse o feditse meboto le meboto boto byale lehu ga le hlole le mosate le ya tsena. Byale ka ge bakgalabye ge ba layana ge motho a hwile ge ba le lebitleng ba laya motho yowe a hwetsego o kwa ba re go yena, o se ke wa kwa bohloko lehu ga le na kgosi le goroga re le bona ka mahlo a nama. Ke gore rena bawe re phelago re noba re mmona gore motho o re tlogetse.

Byale ge go byalo lehu ga le na mphatho, yo mogolo le yo monyana di noswana. Byale ka thekong ya dinala, mosadi ba re ke pya labakane, byale o be a tere ke mosadi wa gabo latuu labakane, bya e mosadi yona a re go fihla kgorong ya ga labakane ke moka a dula le morwa ageketla labakane, ba re ke abyale, byale yona abyale o

75 be a na le moratho, moratho wa gagwe ke mogaga. Byale Mabyale a dula le mosadi ba ba ba dira hlogo tse pedi, byale ka morago mogaga a bolela le mosadi byale mosadi a dumela. Awa Mogaha a fela a utswa ka lefokeng mafelo a bona gore go hlwa ke sohla le lefoka dintapisitse a ya ka ntlong. Byale ka tsatsi le lengwe o ile ge a fihla a kwa mogolwane a bolela ka ntlong. Byale monna a mo kwatisa ka maatla a magolo a boela ka gae, yaba pelo ya gagwe e bohloko kudu, a tsea mollo a ya a phereketsa ntlo ke moka a tshola ntlo ya Moya.

Byale ba ile ge ba re ke a tswa, ba hwetsana a ba emetse molomong wa ntlo, awa ba rwalana le mogolwane ka diatla, ba alwa, go fihlela ba motse ba tsoga, byale ba e ya ba lanola ntwana, awa ya fela, fela ge e le ntlo yona ya swa ka moka ya fella. Awa molato a wa ka wa ba ntshe fela ba ile ba re mogaga a age ntlo, 76 ekabe a se ke a tshola ntlo e ka be a no lwa le yowe mogolwane fela. Awa o ile a aga, byale ge a feditse ntlo bakgalabye ba re go Mabyale ke wena yo mogolo tlogela mosadi yo wa le lwesantsha, awa mogolo a dumela fela pelo ya gagwe e le bohloko, a re moratho wa ka o mponetse a lehono o reng yena a elwa le nna a tsela gabotse gore nna ke tsena ka mo ntlong.

Byale ba re di lesetse yo mogolo o mogata tshipi a e bona, awa a re go lokile fela yo ngwana wa mmame go bonagala gabotse gore a ka mpolaya. Byale mogolwane ka tsatsi le lengwe a hlakana le mosadi setakeng a re go yena, mosadi ke wena mpya o reng o ntswesantsha le ngwanesu, byale mosadi a re mogatsake, monna yowe o mponetse, ke ile ke nwele byala ke tagilwe a tla a ntira bohloka byo, byale ge ke re ke a phafoga ka hwetsana a le godimo ga ka. Byale ka lona lebaka lewe ka re ka gobane o mponetse, ka re ke tla fela ke mutswetsa lefokeng byale ke naketse ge a

77

etla a tshoba ntlo ya ka, go ja mola e le e ke o ntenne nka be ke nogo botsa ka bothakga. Byale monna a re ke a go kwa mogatsaka, byale ge o bole a o le byale wena e ka la wa nthata, mosadi gabotse, yowe e be ke utswa nae lefokeng ge o ka re ke gome nka nogoma. Iyale monna a re ke kwatile go fitisa tekanyo, fela ke sinyegile mogopolo, byale ke re go wena o swanetse gore ke go fe sehlare o mmolaya, mosadi a re gabotse.

78

Iyale labyale a ya a ripa dinala tsa gagwe a di sila ke moka a ya a fa mosadi a re go yena o phahlagantshe le motsoko o mo fe a kgoge o tla hwa. Byale mosadi a mogela motsoko le sehlare, byale a re a dutsi a le nosi a gopola. byale a hwetsana gore taba e a mo inela, byale a re awa go lokile, a tsea sehlare a likisa ka ngwana wa lamokgadi, a mo kgogisa, byale ngwana a thoma go etimula, ke moka mosadi a tshaba, ge moledi wa ngwana a okwa gore ngwana wa lla ke moka a kitima a tsea ngwana a mo pepula byale o kilo tsea gore ke a mo homotse byale ka mehla awa ngwana a se ke a kwana le moledi wa gagwe, byale moledi a tsea ngwana a mo isa ga mmage. Mmage le yena a likisa ka maatla gore ke homotse ngwana ka go mo fa letswela ba se ke ba kwana le ngwana. Yaba mmage wa tloga o ya gae, byale ge a filha gae a dula nyana ke moka ngwana a mo tlogela.

Batho ka moka ba thoma go makala ka go kwa lehu bakeng sa gore ba okwe bolwetsi. Awa ba boloka hlogo ewe ya Thobetsane byale ka morago ba atswa ba ya dingakeng ka motse wa bna, byale dingaka tsa ya tsa tiya, mpya e le gore yena a baya nae, a bolela ditaba tsa bona ka moka tsena dihlalositsego ka godimo, awa ba ga Thobetsane ba ile bakgolwa. Ge ba filha gae ke moka ba mo thoma, byale le yena a tsebisa ba gabo, byale ba gabo ba re ge eke ke nnete o ka nobolela mosadi a gana ba ya kgorong gore ba yo tswa ba le

79

gona. Awa ba fihla kgorong ditaba tsa tsena, byale le gona ge ba mmotsisa a gana, fela banna ge ba bolela nae, ba nonmona gore o wele, kagara ge e wele re bona ka mahlong, byale ka ge a sa dumele бага Thobetsane ba ntsha setseka sa bona ba atswa ba ya dingakeng. Ba se sa ya ga ela ba ya go e ngwe, byale ngaka ya ya ya mo tiya, le yona ya bolela ditaba tse ba go thoma ka tsona, ke moka mosadi ganetsa mosadi tuu, ngaka ya mo tiya ka tshelane, yaba mosadi o re awa ke nnete le nnae be ke nyaka go tllilo kwa ka tsa ka ditsebe. ke moka ngaka ya mmeula, ya mo tsola ntepa ya sala.

80

Byale ba tloga ba fihla gae, ba fihla ba begela kgosi ditaba tse ke moka kgosi ya re ke molato le a tseba gore hlogo ya motho ke lesome la dikgomo le kgomo tse pedi. Yaba mosadi yona o na le ngwana wa ngwanenyana ke moka a tsama a mapatsa, byale Tena Sekgoka a ntsha lesome la dikgomo le kgomo tse pedi, molato wa fela, byale ngwanenyana yowe bathsolele o apeya ga Sekgoka ka baka la boloi bya mraga. Go tloga mowe mogaga a napa a lesetsa motsoko byale mabyale le yena a bona gore mosadi a soma ka mokgwa o ka go mmotsa a bona gabotse gore e fela mosadi ga mo rate. A tlogela mosadi mogaga a feta le mosela wa tshipa ya gagwe. Ke ditaba tsa dinala.

Polotso. banna ge ba bona gore masoboro a gotse ke banna ba swanetse go ba bolotsa, byale polotso ewe ba bolotswago ka yona, ke go ka ripa mesobo ke gore mogatla ya go tibetsa semenyo, go na le sa mphaka, motho yo a kgonago go bolotsa, e seng batho ka moka. Byale ge ba setse ba ba bolotsitse ka yona polotso ewe ke moka ba ba tswesa marabe. Ba tomola mabyane a mohlwa byale ba dira kgare, byale ke moka ba ohla lenti la go tswara kgare ke moka a tlella dinokeng byale thotwe (polo) ya tsena ka gare ga kgare ke moka ya nodula e eneletse gore e se ke ya kgwatisa dikgwele. Ge ba robala ba re kowa nthong ke moka

81

ba tatela ka diphephe tsa mogwadigwadi gore ge a robetse ya se ke ya mamarela dikgwele le gore ya se ke ya tsea mabyane.

Eyale mondi yo mongwe ge a ka se ke a hlokomela yona melao ewe, a ba lesaedi banna ba mo tiya kudu gore ka moswana a se a lebala a hlokomele.

Kobo ya bona ya kosego ke lethebo la kgosi ke gore mabyane, ba tomola mabyane a malisilisi a go mela mebotong ke moka ba ya ba a fakela ka ntlong ewe ba robalago go yona, byale ge lebaka la go robala le fihlile ke moka ba swelela ka gare ke moka ba robala. Eyale lethebo lena la kgosi le na le buritho gagolo, le phefo gaba e kwe. Mo mmeleng ga ba apare selo, ba nore mo mahlong ba tlola ka melora, ke ona makhura a bona. Hlogong ba tlola motaga, motaga ke kgetla ke boraga byo bosweu. Eyale mmeleng wa bona a ba apare selo, byale mohleng ba aloga ba rema mapara byale mondi yo mongwe le yo mongwe o swara lepara le kgati, byale tsatsi lewe ba ba tswesa makgeswa ba ba natedisa byale ka banna, ba a tlotsitse letsoku, le bona ba ba tlotsa letsoku mmele ka moka le dihlogo, e le gore dihlogo tsa bona ba di beutse.

82

Eyale yowe e lego kgosi ya bona mowe mphatong owe o tla bona a tswere lekgeswa le ba rego ke tshaba la sephara la pero ke e tee, ba bangwe bona ba tswere makgeswa a mabotse. Eyale. tshaba ena ke lekgeswa la nku o hwetsana ka mo morago le lekeletse. Eyale dikgati tsela ba tswago ba rwele ba tlilo babugisa komana ka tsona, ba patlana godimo ga komana ke moka mokgomana a mo tiya ka yona, pugiso ewe ke matswele a kgomo.

Bogwereng dikobo tsa bona ke hlokwa ka loga maserella awe ba a parago difakeng, matsogong le matong, wa hwetsana di dirile dipataka. Kgape ke dilo tse ba di tswarago dinokeng, ba dira dile pedi ke moka ba di momogantsha ka dinti le gona ke dikekerepe tse dikgolo. Phasaka ke letole, byale

- 83 ge ba loga lona ba ohla lenti le lekotwanyana, byale ke moka ba ohla le lengwe ke moka ba ohla ba tlilo tlema ka lona gore phasaka e se ke ya ologa ge mogwera a sepela. Ba tatetsa dinoko tsa bona ka yona, e le gore ka fase ba swere lekgeswa la go hloka dipero, phasaka e ba ka fase byale dikgape tsa ba ka godimo di tibetsa gore morumo wa phasaka wa se ke wa bonala.
- Merapala ena ba dira e mene, byale ke moka ba e momogantsha, ba e phathakga ka mahwafeng ka mo e mengwe ya go phathakgisa ka redi ka mo le gona kgotwana ena ke mongatse, ke e la rwalago hlogong, byale yona ba e kgabisa ka diala le methekga, le mafafelo a dinonyana. Byale ke moka mogwera o fedile, empa ba dira dipane tse pedi. Kopelo ya bona ge ba hlaga le tsewe leina malauhlana. Byale kopelo e ba e opela labakeng la mo ba hlogaletswe ba tswa ka morotong byale ba hwetsana le batla kgauswi le motse wa mosate ke moka la dikulusa lebatla ba swere diphate tse ditele-
- 84 le tsewe ba rego ke mogatoge, byale ba thoma kosae ba re, o tsankepa ka malauhlana, ke mohlalendi yowe byale bontsi ba re o tsankepa, o tsankepa ka malauhlana, o tsankepa byale byale go fihlela ba letsa moludi ba kgone ba homola, e be ke moka ba boela ka mphatong. Kopelo ena ba e epela ba rialo ka gobane ba hlogaletswe byale ba nyaka go aloga.

Basadi awa bona ga ba na polotso ya selo ka gobane ba re ba re ba bolotswa yaba ka robala ka dintlong. Byale e re e sa le dikgarebe ke moka ba kgweba ke gore tanenyana byale kgobo ewe e dirivago ba dira ba le ba babedi, yo mongwe o swara mamokokonono wa yola, yola le yena a swara wa yola byale ke moka gore di gole e be dilo tse ditelele, byale ge ba e ya go bolla ke moka, ba yo di pharoganya ka bogare yaba ditlopo tse pedi, ke yona polo ya basadi. Byale ka sona sebaka sewe, ditswaro tsa bona ke makgeswa, byale ge ba aloga ba akgaola

85 ke moka ba a tshoa ka morotong wa bona. Byale ke moka ba ba tswesa dikgoko ke mokgopa wa pudi, byale ba o soga ke moka la batatela dinokeng ke moka ba tsea o mongwe ba o tatela dinoka byale mowe ba tsea byoya bya ya ka kgakala. Byale dilo tse dingwe tsewe ba di aparago ke mekgose byale mekgose e ba e prathakga ka mahwaieng. Ke tsona dikaparo tsa bale tsewe.

leno go kgola ba banyana, go a thoma gwa mela a pele, byale ge a gotse ke moka ba mo kgola ke gore ke modiro lebaka la ka moswanana nrae o swanetse go sikinya meno a ngwana byale ge a okwa le sikinyega ke moka o botsa papage gore kgola ngwana yo leino la gagwe le a sikinyega ke moka o botsa papagwe ba tla mo swara ba mo kgola. Ke gore ge o bona leono le sikinyega le raga ke le lengwe, ge ba tlosa lela ke moka ka morago ga matsatsi a se makae ke moka o tla tona le etswa, byale awe ke meno leno, byale meno ana a gomela pele ke mohlaga.

86 byale go na le ba bangwe ba meno a magolo o hwetsana ragile molono, byale meno a mohuta owe, ba re ke mekoro. Go na le ba bangwe o hwetsanago reno a bona a na le dibaka tse dikgolwanyana, byale meno a mohuta owe ba re ke mosaga byale ke meno a a nyakegago kudu, a ba bangwe ona wa nohwetsana a sa siya dibaka ona e noba meno. Byale ge motho a thoma go mela meno o thoma ka mohlagara wa ka tlase, ge a ka mela mohlagareng wa ka kgakala ngwana yowe ba re ke leseka. Leseka ke gore ke noga a loma motho ka meno a gagwe, ntho a e fole ka pela, le gona e nonapa e tswela pele le go baba le ge ntho e le e nyana e no napa e gola.

byale sehlare sa yona ke gore motho yowe wa leseka o swanetse o gopela meno a gagwe ke moka ba a tshela nthong ke gona ntho e tla go fola. Byale ka laune lasumu le alekutu lakokorono ba kilo ba re ba elwa, byale laune a loma alekutu, monwana

87

o mogolo, byale ba ko tseba gore monwana wa fola, ba notona o
 tswela pele, byale mafello ba rona motho gore a e ga masumu gore
 moniomong ngwana wa bona ke leseka ba ba thuse ka sehla re
 tle re lekise ka sona awa ba ga masumu ba gopa mosadi wa bona
 meno sebaka se lebeletse byale ba tloga le sebaka ba fihla ba
 mo tshela awa matsatsi a se makae a fola. Ge leino la motho yo
 mogolo le baba ba leka ka maatla go tshela dihlae, ge nke dihlae
 ga di na thuse awa ba ntsha ka orokola, ba hlaba ka theko ke moka
 ba tekola leino la a tswa. Meno ke kgabiso e ngwe e kgolo ya
 sefahlogo, byale ka ge e le a masweu. Ba tsa ka ona dijo, meno
 a maleba modiro wa ona ke go ripa dilo byale a ka mehlagareng ke
 a go hlahuna.

88

mobotse, bogologolo ge ba re motho ke yo mobotse bara motho
 yo mogolo wa mmele wa go lekana go tloga matong go fihla hlogong.
 Go na le dilo tse dintsi mo mothong tsewe ka tsona ba bonago sebo-
 pego sa motho ge a bopegile gabotse. Yowe mogolo golo ke motho
 ka gobane o tla belega batho ba bagolo.

Motho o na le dilo tse mmeleng wa gagwe, hlogo, ditsebe,
 mahlo, nko, molomo, meno, seledu, dikana, phatla le sekgosi, tsena
 dilo tsa hlogong. Mahubeng ke magetla, le matsogo, byale go na le
 molala owe o hlakantshago hlogo le magetla. Mpa ke mokhubu le
 matlepu. Dinokeng ke dinoka magago le mato, byale tsena ke
 diripa tsa motho go na le maina a mangwe a mantsi a gape ana a ka
 godimo ke dikakaretso. byale maina awe mangwe ke a, a mahubeng
 ke mahwafa, sebedubedu kgekga, sekgape, setsu, dikokoilane letso go
 scatla le monwana le dinala. Dinokeng tse ka serope, khuru,
 potane, serethe dinso monwana dinala mosifa.

byale dilo tsena di badilwego tse ke dilo tsa mmeleng byale
 ka matselele awe e lego kgabiso ya mahubeng. Byale motho ge a
 lebella motho yo mongwe o swanetse go mo lebella mahlong pele le
 yena o tla mo

69 lebella mahlong a kgona a mo folosa go fihlela maotong byale ke
moka o mmone. Molala wa motho le ona o tia a o bone goba ke yo
mohlabana goba yo mosana goba ntshororo. Hlogo e swanetse go
lekanela e se ke ya ba hlogo e kgolo e byale ka selexa, sekgosi sa
yona ya se ke ya ba kgwega goba botelele, le mahlala a gagwe ya se
ke ya ba diphaphati goba a matelele.

Byale ditsebe tsa gagwe e be tse dikopana go lekanela hlogo
ya gagwe. Phatla ya gagwe ya se ke ya ba phaphati mahlo a gagwe
ya se be a magolo byale ka a kgwesele, gape ya se be dikgotlopitsa
goba diphinyane ka maatla, le mahlo a makopo ke mahlo a go fela
a bifisa batho, ka gotane mahlo a makopo ke a tshwene. A swanetse
gore a swanele le phaatlal e le mahlo a maswane e seng a mahubedu
byale ka thekwane, dintshi tsa mahlo le tsona o hwetsane di
lekanetse mahlo. Dikana tsa gagwe e be dikana tse ditsego
tolefinyane ya se ke ya ba sekunyane byale ka dikana tsa peba e la
90 re ke nakhute. Nko ya gagwe e be nko e e emeletsego godimo ena
le mokolo, e seng e telele goba semparara. Melomo ya se be
melomo ya matshaa (mapheso) goba dikekenetla, byale meno a gagwe
e be mosaga goba meno a manyana e seng a magolo. Seledu sa
gagwe ya se be se se telele e be se se kopana.

Molala wa gagwe e swanetse gore e be molala o motelele e se
sekunyane. O kwa ba epella dikopelo ba re ke itse ke kgetha
motlalo ka kgona go kgetha ka kgetha napodi ke kgethile wa molala
o motelele. Magetla e se ke ya ba dikukutwana wa re ge o re wa
mmona wa bona eka magetla a gagwe a rwele selo. Mahuba a gagwe
ona a na bosodi, matsogo go nyakega a matelele fela a se ke a
telefa kudu go feta motho. Sefaka le letsogo di lekanele.
Dikokolwane ke mo go hlakanago seatla le letsogo, setsu ke mo
go hlakanago letsogo le sefaka, mahwaieng ke ka fase ga matsogo
mo a thomago gona. Sebedubedu ke mo go fellago kgekga

91 le mowe go thomegago mpa. Matswele go nyakega matswele a magolo, ke gore ge o bona mosadi a na le matswele a magolo ke gore le ka tswapelong go humile. Iyale ka seema sena ba re kganthe thaba bosego e a eta ke bone ka rita e etela tswapelong, ke gore ke kgosi ge a tsoga bosego a e ya botlabong.

mpa e swanetse go ba mpa ya go lekanela mmele wa yona, eseng mpa ya seratlantla byale ka mankwelemanane a hose dikgwekgwe, mokgobu le ona e be o monyana eseng o o hwetsanang e ke ke mohlogo, byale yona mpa e tla kgona go tswanetsana le matlepu. Dinoka ge motho e le yo mosese marago le ona a swanela gore e be a magolo a swanetse gore a lekanele le mmele. Byale leina le la marago ke kakaretso ya dilo tsa dinokeng ka moka. Go na le thailo e ngwe e ba rego thaili seribyana sa bopape mankekenene sa wa fase ga sepyaage, 92 byale ge motho a e dimula o re ke marago, wa bona ge ngwana a sa thuta go sepela, o thakgokga a re ke ya a sepela byale a fela a e wa fase ka marago a re kekene byale byale go fihlella maoto a tiella a kgona go sepela.

Tseka ke mona go hlakanago serope le setopo, ke yona tseka. Ge motho a ka re e sa le yo monyana a phetlega tseka ke moka ke senyalo, mohlang a gola o tla bona a hlotsa. Maoto dirope le motlo mo di hlakanago gona ke khuru. Mowe go gahlanago seatla le sefaka ke dikokoilane. Dinao ke leoto, byale leoto lena le na le serethe. Byale mmebala ya batho, boswana, botshororo, mohlabana le bohudedu. Mmala ona w boswana ke o o ratchago kudu le gona o botse kudu mmala o. Ke naswana ya mosate fela wa e hwetsana tseleng wa e etetsa o molato, wa e feta o molato. Ga go na tsela e o ka e dirago, bokaone ke ge o ka mmona pele wa mo feta ka go tara, ge a ka go bona bokaone ke gore o mo etetse

93

ba tla nomba ba go lifisa ya ba wena o leloga fela ge hlogo ya batho e fihlile gae. Phoso ke ge o ka re o e tseleng wa tlela ke moya o mobe wa robala nae, awa mowe ke phoso. Mohlabana ke motho yo sefahlogo sa gagwe elego se sentso se tswakane le bohudedunyana le ona ke o motse.

Ntshororo ke mong Mosotho, ke ba leloko la ga Ratshesi e be ba sa rate gore ngwana wa bona a be le mmala o mongwe, ge a ka ba le mmala o mongwe awa a e be ba bolaya. Tshororo ke motho yo montsontso, byale ka pitsa. Byale o kwa ba re, motho yo ke yo motse byale o sintse ke melomo ya mapheso. Goba wa kwa ba re o sintse ke dinko tse dikgolo, goba ditsebe goba hlogo e kgolo goba mesifa ya go tswela makala. Mogongwe wa kwa ba re motho yo ke o motse fela o sintse ke leoto la mosalo. Mosalo ke leoto le lekoto ke gore le thoma ka go bata ke moka la ruruga ke moka la fola le le byale, ke moka macto a gagwe a se ke a lekana.

94

Byale ge e le motho yo mohubedu yena o nyakege, fela e nore ka gobane o belegile ke bona byale ba nore le yena ke motho. O kwile ge a ka leka a dira phoso o tla kwa ba re, lego lehubedu ga le hloke seboko ke seema se ba mo epago ka sona. Ge e le motho yo a bifilego ya ba o dira mediro e motse awa o kwa ba re, motho yo o bifile mmele fela, empa pelo ya gagwe ke e botse, mohlomongwe a se ke a dira mediro e mebotse o tla kwa ba re o bifile le pelo ge mosadi o kwa ba re ke a bona ke ka pele ga gagwe go bifile.

Motho yo motse awa a ba mo kwere ka mokgwa owe, ba mo laya ka gore ge a tswafa botse ga bo lewe go lewa diatla. Motho yo mohubedu awa mohlomongwe o kwa ba re, wa nka o tlala tshila kapela.

END 782